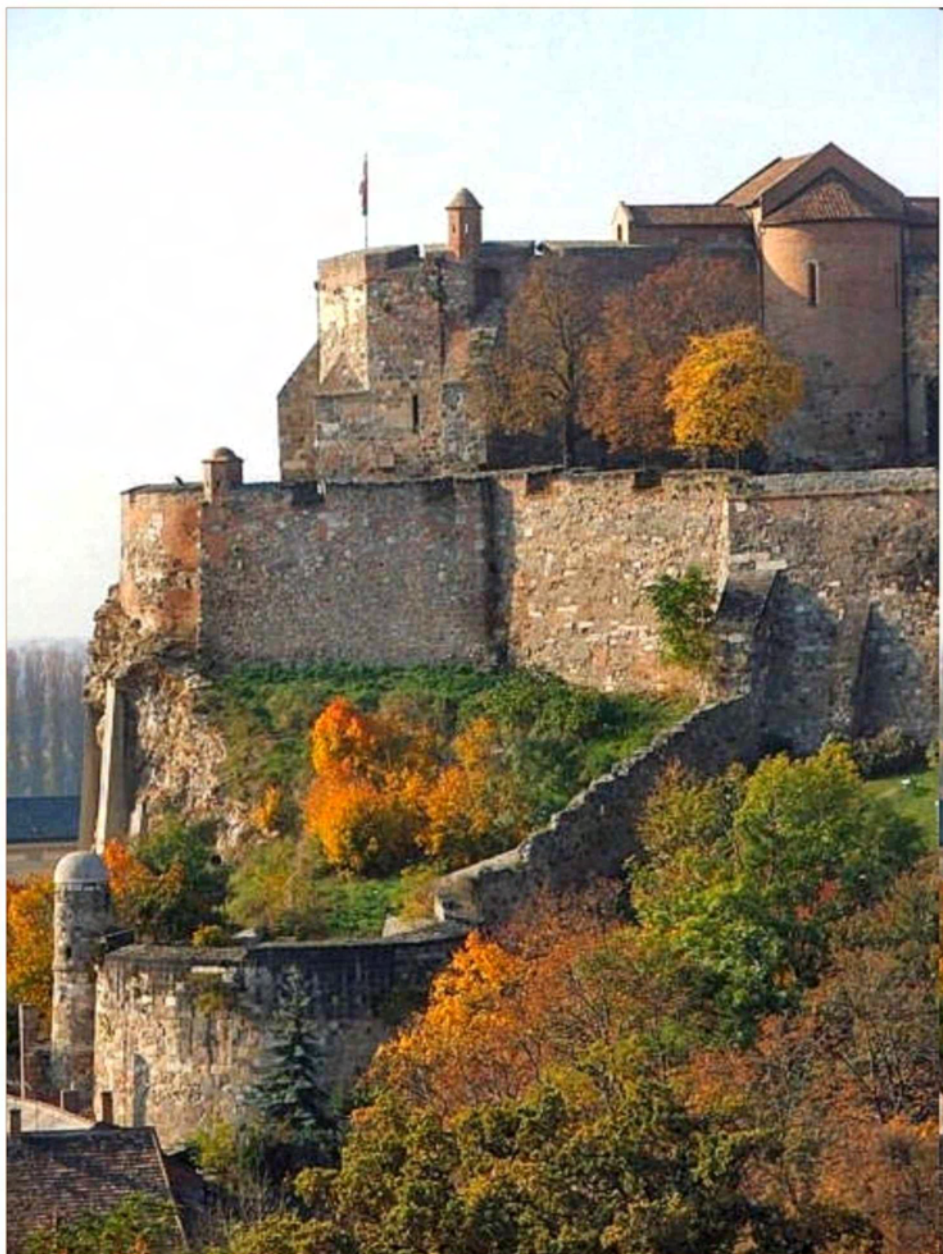

M A G Y A R T A N Í T Á S

Az esztergomi vár. E vár ostrománál kapott Balassi halálos sebet 1594-ben

2009/2.
MÁRCIUS-ÁPRILIS

MAGYARTANÍTÁS

2009. 2. szám

L. évfolyam

Módszertani folyóirat

Megjelenik évente ötször:
január, március, május,
szeptember és november hónap-
ban.

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-
online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon: (1) 363-0276, telefax: (1) 221-6337

E-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Egyes szám ára: 390 Ft

Éves előfizetési díj: 1950 Ft

Két példány (azonos címre): 3100 Ft

Három vagy több példány (azonos címre) példá-
nyonként: 1500 Ft

Az elektronikus kiadás előfizetési díja: 800 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó
címén, levélben, telefonon vagy telefaxon.

Fizetés a megrendelést követően megküldött
számla alapján csekken vagy átutalással.

Hirdetési díjszabás:

Hátsó borító: 50 000 Ft + áfa

Belső borítók: oldalanként 30 000 Ft + áfa

Belső oldal: 20 000 Ft + áfa

TARTALOM

Széplaki György: Dialógus Pilinszky János <i>Harmadnapon</i> című költeményéről.....	2
KORAI HAGYOMÁNYAINK	
Adamik Tamás: Quintilianus etikája és pedagógiája.....	3
NYELVI NEVELÉS	
Sipos Lászlóné: Néhány szempont a literáció és a metanyelvi tudatosság kérdéseihez.....	9
Katona Krisztina – Kovácsné Újházi Julianna: Az írás-olvasás megalapozásának lehetőségei az óvodáskorban.....	12
IRODALOM	
H. Tóth István: Balassi Bálint, a magyar nyelvű egyéni líra megteremtője	15
H. Tóth István: A magányos lélekkel könyörgő Balassi Bálint	18
A TANÍTÁS MŰHELYE	
Farkas Veronika: Orbán Ottó: Melyben Balassi módján fohászkodik – a régi magyar irodalom továbbélése a kortárs lírában.....	21
NYELVMŰVELÉS, HELYESÍRÁS	
Holczér József: „Keresem a szót...” – az illőbb szakszót!	25
Holczér József: Csuszekli és szilvonya	25
Dóra Zoltán: „Várj reám, s én megjövök”	26
KÖSZÖNTÉS	
Málnási Ferenc: „Az ember mértéke az embersége” (Köszöntjük a 100 éves Anavi Ádámot)	27
NYELV	
Angyal László: Nyelvtörténeti tanulások helység- nevek elemzésével (Losonci járás, Szlovákia)	28
Laczkó Mária: Hangtani feladatsorok a magánhangzók és a mássalhangzók differentiálásához, valamint a magánhangzó- és mássalhangzótervények alkalmazásához...31	
ÜNNEP	
Szabó Dénes: ünnepi beszéde 2009. január 18-án Szatmárcsékén, a Magyar Kultúra napja alkalmából.....	36
KÖNYVSZEMLE	
Dobóné Berencsi Margit: Lőrincz Julianna: Kultúrák párbeszéde	38
ÖTLETTÁR	
Raátz Judit rovata.....	39
E számunk szerzői:	
Adamik Tamás, egyetemi tanár, ELTE BTK ♦ Angyal László, tanár, Besztercebánya ♦ Dobóné Berencsi Margit, tanár, Eszterházy Károly Főiskola ♦ Dóra Zoltán, tanár, Vác ♦ Farkas Veronika, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Holczér József, tanár, Kecskemét ♦ Katona Krisztina, tanár, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár ♦ Kovácsné Újházi Julianna, tanár, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár ♦ Laczkó Mária, tanár, Budapest ♦ Málnási Ferenc, tanár, Kolozsvár ♦ Raátz Judit, tanár, ELTE BTK ♦ Sipos Lászlóné, tanár, Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas ♦ Széplaki György, tanár, ELTE BTK ♦ H. Tóth István, vendégtanár, Károly Egyetem, Prága	

Dialogus

Pilinszky János: *Harmadnapon* című költeményéről

TANÁR Ha otthon gondosan átolvastad a Bibliából a húsvéti történetet, biztosan felvet benned néhány kérdést a meghallgatott és elolvasott vers.

DIÁK Igen, már világos a számomra, hogy itt is szó van Krisztus feltámadásáról. De miért került a szövegbe a *ravensbrücki fák* kifejezés? Mi köze van ennek Krisztus feltámadásához?

TANÁR Lényeges kérdés. Voltaképpen ezt kell megválaszolnunk, ha értelmezni próbáljuk ezt a rendkívül tömör, utalásokban, gondolatokban gazdag költeményt. Kezdjük hát a jól látható, érzékelhető dolgokkal. Mi utal még a versben a környezetre és a természeti jelenségekre?

DIÁK A természeti jelenségek szavai: (*hamuszín*) *egek, hajnal(fele), fák, fény, gyökerek, szél*. És talán a *világ* is mint a legtágabban értelmezhető környezetünk. Ha rendbe szedném őket, a mélyben a *gyökereknél* kezdeném, s fel az *éig*, sőt a *világ* egészéig tartana a sor. Ilyen tágan kell értelmeznünk is?

TANÁR Bizony úgy! Folytassuk a jó gondolatot! Mi köti egybe, mi emeli fel különös magaslatra az első versszak természeti jelenségeinek sorát? Nézd az igéket!

DIÁK Ez könnyűnek látszik. A *felzúgnak, megérik (a fényt), támad és a fölzeng* igék felfelé mutatnak. Sőt a gyökerek is fel, a fény irányában érzékelnek valamit. A *fölzeng*-ben mintha kórus vagy orgona hangja szólalna meg.

TANÁR Nyomon vagyunk. Csodák sora ez. Most ismét érdemes összevetnünk a bibliai történettel, miként kísérték Krisztus halálát és feltámadását különleges természeti jelenségek.

DIÁK Tökéletesen így van. Egy dolog zavar: olyan laza, majdnem henye a költemény mondat-szerkesztése. *És, és, és...* – kezdődnek a mondatok.

TANÁR Nem gondolod, hogy helytelen lenne a megszokott nyelvhelyességi szabályokat számon kérni a költőn? Oka lehet a kötőszóhalmozásnak. Talán nem is lazább a kötés, hanem éppen szorosabb lesz ezáltal?

DIÁK Persze, értem már. Az első mondatban egy régen megindult eseménysor folytatódását jelzi, majd a szorosan utána következő, vele összefüggő jelenségeket köti egybe, míg fölzeng a dialalének!

TANÁR Nagyon szépen fogalmaztad meg, ez a lényeg. S ha rápillantasz a második versszakra, ott is folytatódik. Most már vizsgálhatjuk együtt is a két történetet, a *ravensbrücki* szóval jelzett 20. századit és a kétezer év előtti. Árukkodó tehát a *ravensbrücki fák* kifejezés. Pilinszkynek ez a költeménye szorosan kapcsolódik a *Ravensbrücki passió* címűhöz.

DIÁK A *Mert megölhették hitvány zsoldosok / és megszünhetett dobogni szíve* sorokban mindkét halál benne van: a haláltáborokban megölteké és a keresztfán meghalt Krisztusé is. Tökéletes párhuzamot vont, teljesen egymásra vetítettek a képek!

TANÁR Tegyük fel a koronát az értelmezésre! Fogjuk egységbe a mű címét, valamint utolsó két sorát. A latin mondat jelentése a lábjegyzetben van!

DIÁK A cím már a csoda, a feltámadás napját jelzi. Úgy tudom, így van a keresztény Hitvallásban is: *Harmadnapon feltámadt a halottak közül*. Ez van az utolsó előtti sor közlésében is, csak erőteljesebben, *Harmadnapra legyőzte a halált*. És feltámadt a harmadik napon, ismétli meg latinul (*Et resurrexit tertia die*) az utolsó sor.

TANÁR Egyetlen adósságunk van, miért kerülhetett egymás mellé a két történet?

DIÁK A 20. századi szörnyűségekről Pilinszkynek volt saját tapasztalata is. Ezt életrajzából is tudom. Több versének is témája volt a koncentrációs tábor. Ugyanakkor mélyen hívő katolikus volt. Vallotta, hogy Krisztus kereszthalála és feltámadása az emberiség megváltásáért történt.

TANÁR Így zárhatjuk le: Ezt a 20. századi látomást szélesíti általános érvényűvé, mert az emberiséget a bűneiből megváltó Krisztus váltságahalála mellé odahelyezi a koncentrációs táborokban elpusztított milliók mártírhalálát.

Adamik Tamás

Quintilianus etikája és pedagógiája

1. A 20. századi retorikai irányzatok igényeiknek megfelelően felszabdalták a klasszikus retorika rendszerét, és mindegyik másban látta a retorika lényegét. Egyesek a stílussal azonosították, mások a fogalmazástanítással, ismét mások az érveléssel, de voltak olyanok is, akik az etikával. Richard M. Weaver 1953-ban publikálta *The Ethics of Rhetoric* című könyvét, amelyben nyolc esszét közöl, s mindegyikben azt sugallja, hogy a szónok legfőbb érve az etikai érték.¹ Az első esszében Platon *Phaidroszával* igazolja azt a koncepcióját, hogy a retorika célja az igazság kiderítése és közvetítése.² Hogy a retorikának ez a platóni felfogása napjainkig érzeteti hatását, abban nem kis szerepe van Quintilianus *Szónoklattanának*, annak ellenére, hogy előtte olyan nagy alkotók, mint Arisztotelész és Cicero is kiemelték az erkölcsiség meggyőző erejét.³

Quintilianus az etika eredeti és alapvető szerepét a retorikában azzal is hangsúlyozza, hogy *Szónoklattanának* elején is, végén is hosszan indokolja, hogy miért alapkövetelmény a *becsület* és a *beszédkészség* a szónok számára.

1. 1. Az I. könyv *előszavában*, miután elmondta műve keletkezésének körülményeit, nevelési célját ismerteti, azt, hogy *tökéletes szónokot* kíván nevelni, aki csak becsületes ember lehet. A helyes és a becsületes élet elvét ugyanis nem kell átengedni a filozófusoknak, mert a szónok sokkal alkalmasabb náluk a köz- és magánügyek intézésére. Jóllehet a korábbi rétorok hanyagságból és anyagi okokból átengedték a filozófusoknak az etikát, ennek ellenére az erkölcsiség a szónok munkájának szerves része, mert nincs olyan ügy, amelyben ne kellene értekeznie az igazságról, a bátorságról, a mértékletességről és a többi erényről. Már Cicero kimutatta, hogy az erények részint természetből, részint gyakorlatilag is a szónok feladatához tartoztak, „úgyhogy ugyanazokat tartották bölcseknek, akiket ékesszólóknak.”⁴ Miután tehát a szónokok pénzszerzés miatt lemondtak a retorika jobbik feléről, átengedték azt a filozófusoknak, a filozófusok értekeznek az erényről, de nem aszerint élnek. A szónoknak viszont gyakran kell szólnia az igazságról és az erényekről, s szavának csak akkor van foganatja, ha ő maga tisztességes. Mivel tehát a szónoknak becsületesen kell élnie, továbbá ő tud a legjobban és a leghatékonyabban beszélni az erényekről, vissza kell térnie a filozófusokhoz, akik a retorika jobbik részét elfoglalták, és vissza kell azt követelni tőlük, nem azért, „hogy az ő felfedezéseiket használjuk, hanem hogy megmutassuk, hogy ők használták másokét.”⁵

1. 2. Tehát annak a szónoknak, akit Quintilianus nevel, tökéletesnek kell lennie, nemcsak erkölcsiben, hanem tudományában is, és a szónoklás minden ágában. Lehet, hogy ilyen tökéletes szónok még nem volt, de azért törekedhetünk arra, hogy ezt a magas szós ideált elérjük. Sokan tették ezt a régiek közül is, jóllehet tudták, hogy igazi bölccsel még nem találkoztak, mégis törekedtek a bölcsességre. Mert bizony nagy dolog a tökéletes bölcsesség, és a természet nem tiltja, hogy próbáljuk megközelíteni. Még ha nem is jár sikerrel ez a szándék, mégis magasabbra jutnak azok, akik a csúcsra törnek, mint azok, akik eleve lemondanak arról, hogy eljussanak oda, ahova szeretnének (*I. Előszó* 19–20).

2. Az I. könyv *előszavában* szerzőnk tehát azzal érvel, hogy az etika eredetileg a szónok tulajdona volt, s csak hanyagságból került át a filozófushoz. A 12. könyv *előszavában* beisméri, hogy rendkívül nehéz feladatot vett magára, amikor arra vállalkozott, hogy a leendő szónok jellemét és kötelességeit is

¹ Vö. Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest 2005, 141–150.

² Vö. Alain Brinton: *Quintilian, Plato, and the vir bonus*. Philosophy and Rhetoric, 1983, 167–184.

³ Michael Winterbottom a korabeli történelmi körülményekkel magyarázza azt, hogy Quintilianus művében ismét előtérbe kerül az etika; vö. *Quintilian and the vir bonus*. The Journal of Roman Studies 54 (1964) 90–97.

⁴ 1. *Prooem.* 13: *ut idem sapientes atque eloquentes haberentur*. Vö. Cic. *De inv.* 1, 3, 4; *De or.* 3, 56, 81. Quintilianus latin eredetijét a következő kiadásból idézem: M. Fabi Quintiliani *Institutionis oratoriae libri XII*. Edidit Ludwig Radermacher I–II. Teubner, Leipzig 1971; magyar fordítását pedig: Marcus Fabius Quintilianus: *Szónoklattan*. Fordította és a jegyzeteket összeállította: Adamik Tamás; fordította: Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Kalligram, Pozsony 2008.

⁵ Uo. *non ut nos illorum utamur inventis, sed ut illos alienis usos esse doceamus*. Vö. Cic. *De or.* 3, 108, 123.

leírja, hiszen egyedül kénytelen evezni a nyílt tengeren, mert bár Cicero is vízre szállt, de megelégedett azzal, hogy ismertesse azt a stílusnemet, amellyel a tökéletes szónoknak élnie kell.⁶

2. 1. Miután szerzőnk beharangozta azt, hogy nagy művének utolsó könyvét, a 12.-et a szónok jellemének és feladatainak szenteli, e könyv első fejezetében azt a tételét igazolja, hogy *szónok csak becsületes ember* lehet. Abból indul ki, hogy már az idősebb Cato így határozta meg a szónokot: „derék és beszédben jártas férfi”.⁷ Majd megállapítja, hogy azért szerepel első helyen az, hogy „derék”, mert ez természetből fogva fontosabb és jelentősebb, mint a „beszédben jártas”. Ha ugyanis a szó hatalmával a gonoszt vétezzük fel, akkor az ékeesszólás mindennél veszélyesebb a közéletben, a retorikatanár pedig a legrosszabbat teszi az emberiséggel, ha az útonállót látja el ezzel a fegyverrel, nem pedig a tisztességes katonát. De ez esetben a természet is elmarasztalható lenne, hogy a beszéd képességét megadta az embernek, hiszen ezáltal az embert „a bűnök szövetségesevé, az ártatlanság ellenfelévé és az igazságosság ellenségévé”⁸ tenné.

2. 2. Az idézett catói kijelentés nemcsak azt jelenti, hogy a szónoknak derék férfinak kell lennie, hanem azt is, hogy „nem lehet másból szónok, csak derék férfiból”.⁹ Ez olyannyira így van, hogy még az értelmet sem tételezhetjük fel azokban, akik a becsület és a becstelenség két útja közül a rosszabbat választják, sem az okosságot, mert az ilyenek a legsúlyosabb büntetéseknél teszik ki magukat. Igazuk van a bölcseneknek, akik azt állítják, hogy a gonosz ostoba is, az ostobából pedig sohasem lehet szónok. De nem is tudja a tisztességtelen ember teljes szívvel átadni magát a legszebb tudománynak, mert egyrészt ugyanabban a szívben nem fér meg együtt a becsület és a becstelenség, másrészt e magasoszt tárgyra törekvő léleknek minden mástól, még a büntelen gondoktól is mentesnek kell lennie (12, 1, 4–6).

A romlott lelkű embert ellentétes indulatok zaklatják, mert amikor áskálódik, remény és kínlódás emésztí, amikor pedig elköveti a bűnt, nyugtalan, mert a büntetéstől való félelem kínozza. Hogyan jut ideje ilyen körülmények között az ékeesszólás tanulmányozására és gyakorlására? Remélhetjük-e az ilyentől, hogy vállalja a tisztas tanulmányokkal járó fáradságokat? Továbbá a szónoki beszéd nagyrészt a méltányossággal és a jóval foglalkozik. Tud-e ezekről a becstelen ember az őket megillető tisztelettel beszélni?

Tételezzük fel, hogy ugyanolyan képessége, szorgalma és tudása van egy becsületes és egy becstelen embernek, vajon melyiket tartják jobb szónoknak? Természetesen azt, aki embernek is jobb – válaszolja Quintilianus (12, 1, 9). Aki azt merné állítani, hogy egy becstelen ember semmivel sem silányabb szónok, mint egy tisztességes, ezt a következő gondolatmenettel lehet cáfolni. Abban mindenki egyetért, hogy a szónoki beszéd azt akarja elérni, hogy a bírónak igaznak és tisztességesnek tűnjenek fel az előadottak. Erről bizony a becsületes győzi meg könnyebben, mert a becsületes gyakrabban mond igazat és tisztességeset. A becsületes szónoknak még akkor is nagyobb hitele van, ha valamely tisztas okból köntörfalazni kénytelen. Ezzel szemben a becstelen szónoknak gyakran félresikerül a színlelése, mert lenézi a közvéleményt, gátlástalanul előrúkol bármivel, és szegyetlenül bizonygatja. Az ilyenekkel gyakran megesik, hogy akkor sem hisznek nekik, amikor igazat mondanak (12, 1, 10–13).

2. 3. Ezt az érvelést hallva, sokan ezt vetik közbe – jegyzi meg Quintilianus: „Tehát Démoszthenész nem volt szónok? Mert azt hallottuk, hogy hitvány ember volt. Cicero sem? Hiszen az ő erkölcsseit is sokan kifogásolták.”¹⁰ Hát először is, sem Démoszthenész, sem Cicero nem tűnik megvetendőnek erkölcsi miatt. Másodszor Démoszthenésről és Ciceróról is sok olyan rosszat terjesztettek ellenfeleik, amiket nem hihetünk el, hiszen mindketten a hazájukért tevékenykedtek, és eszméikért meg is haltak. Mindkettőnek voltak kisebb hibáik, ezért nem jutottak erkölcsileg a tökéletesség fokára, de azért tekintélyesek és tiszteletreméltók voltak, tehát kiváló szónokok is (12, 1, 15–16).

Még ha megengedjük is, hogy akad valahol olyan becstelen ember, aki nagyszerűen szónokol, mégis meg kell tagadnunk tőle szónok nevet. Ahogyan az elszánnak sem adjuk meg a hős nevet, mivel

⁶ Quintilianus itt Cicero *Orator* (A szónok) című értekezésére utal, amelyben a nagy előd a tökéletes szónok stílusát írja le.

⁷ 12, 1, 1: *vir bonus dicendi peritus*. Vö. Cic. *De or.* 2, 20, 85; Seneca tulajdonítja a censor Catónak: *Contr.* 1 *praef.* 9.

⁸ 12, 1, 2: *sociam sceleris, adversam innocentiae, hostem veritatis*.

⁹ 12, 1, 3: *sed ne futurum quidem oratorem nisi virum bonum*.

¹⁰ 12, 1, 14: *‘Orator ergo Demosthenes non fuit? Atqui malum virum accepimus. Non Cicero? Atqui huius quoque mores multi reppererunt.’*

erény nélkül nem lehet a bátorságot értelmezni. Bizony az a szónok, akit nevelünk, fogja a katonákat csatára buzdítani. Mert hogyan tudja eltávolítani lelkükből a félelmet, ha nem tudja helyébe ültetni a bátorságot? Csak úgy tud másokat meggyőzni, ha előbb magát győzte meg. Aljas ember nem képes erre, mert mást mond, mint amit érez. „A jókat viszont sohasem hagyja cserben a tisztességes beszéd, sem a legjobb gondolatok megfélemlése (mert ők bölcsek is).”¹¹ A szónoklás tehát nem fér össze az erkölcsi fogyatékosokkal. Ezért károsnak kell tekinteni a gonoszok szókésztségét, mert még gonoszabbá teszi őket.

Ezzel szemben azok, akik inkább akarnak ékesen szólni, mint becsületesnek lenni, efféléket hozhatnak föl: „Miért szóltál te magad is színezetekről, a kényesebb ügyek védelméről, sőt olykor még a beismerésről is, ha nem lehetne a szó erejével és fortélyaival olykor még magát az igazságot is legyőzni?”¹² Ez az ellenvetés azt a kérdést veti fel, hogyan vállalhatja tisztességes szónok gonoszok védelmét, hogyan szólhat hamis vagy jogtalan ügyek érdekében. Ez bizony nem haszontalan, már csak azért sem, hogy fölismerhessük az ilyen ügyet, és cáfolhassuk, ha esetleg velünk kapcsolatban alkalmazzák. Az akadémikus filozófusok is mindkét részről szoktak vizsgálni egy tételt, pedig csak az egyik szerint éltek.

A tisztességes szónokot is rávehetik a körülmények arra, hogy elkendőzze az igazságot a bíró előtt. Sok olyan eset van ugyanis, amelyeket nem a cselekedetek, hanem azoknak okai tesznek tisztességgé vagy becstelenné. Általában tilos emberi életet kioltani, de vannak olyan körülmények, amelyekben hőstett, például a haza védelmében; sőt bizonyos körülmények között még saját gyermekeink halálra ítéltése is nemes cselekedetnek számít, ahogyan Brutus, az első consul halálra ítélte saját fiait, akik özszeesküdtek hazájuk ellen.

Még a legszigorúbb sztoikusok is elfogadják, hogy vannak olyan helyzetek, amelyekben a becsületes ember is hazudni kénytelen, kis és nagy dolgokban egyaránt. Például beteg gyermekeknek gyógyulásuk érdekében sok mindent kitalálunk, sok mindent ígérünk, amit aztán nem teljesítünk. Jelentősebb eset az, ha egy útonállót tántorítunk el hazugsággal az emberöléstől, vagy a haza érdekében az elenségné hazudunk. Hasonlóképpen van ez a szónok esetében is. Neki is tisztességes oka lehet arra, hogy egy bűnös védelmét vállalja, például valaki egy zsarnokot akart megölni, s ezért került a vádlottak padjára. Bizony a tisztességes szónok is fel akarja mentetni! (12, 1, 36–40)

3. Quintilianus tehát művének elején is, végén is részletesen kifejti és indokolja, hogy szónok csak tisztességes ember lehet. A tisztesség tehát körülöleli, körbefogja a szónoklattan és a szónokot. Ez a gondolat annyira alapvető számára, hogy művének 2. fejezetében, amelyben a retorikaelmélet legjelentősebb kérdéseit tisztázza, többek között azt, hogy *mi a retorika*, ez a gondolat a próbakő, a vízvonalasztó: „Az első és a legnagyobb véleménykülönbség abban rejlik, hogy egyesek szerint becstelen embert is szabad szónoknak nevezni, mások, akik véleményéhez mi is csatlakozunk, azt szeretnék, hogy az a név és az a művészet, melyről itt szó van, csak a becsületeseket illethesse.”¹³

3. 1. Akik elváltatják a tehetséget az életerényektől, a retorikát csak képességnek vagy tudománynak tartják, de erény nélkül, vagy szokásnak, vagy művészetnek, de tudomány és erény nélkül, vagy a művészet elfajzásának, *kakotekhniának*. Nagyjából valamennyien a retorika céljának a meggyőzést tekintik, ezért így határozzák meg: „A retorika a meggyőzés képessége.”¹⁴ A nagyok közül így vélekedett Gorgiasz, Iszokratész és Cicero, aki több helyen is leszögezi: a szónok kötelessége úgy beszélni, „hogy a beszéd a meggyőzésre irányuljon.”¹⁵ Csakhogy mással is meg lehet győzni: pénzzel, kivételes bánásmóddal, szónoki tekintéllyel és méltósággal, régi érdemeinkkel, szánalmat keltő ábrázattal, szépséggel – veti ellen Quintilianus (2, 15, 6). Marcus Antonius (Kr. e. 143–87) a tárgyaláson feltépte védené ruháját, és megmutatta azokat a sebeket, amelyeket az a hazáért kapott, tehát nem beszéde erejében bízott, hanem a római nép szemében. Phrúnét sem Hüperedész nagyszerű beszéde mentette meg az elítéléstől,

¹¹ 12, 1, 30: *Bonos numquam honestus sermo deficiet, numquam rerum optimarum (nam idem etiam prudentes erunt) inventio.*

¹² 12, 1, 33: *Cur tu de coloribus et difficilium causarum defensione, nonnihilo etiam de confessione locutus es, nisi aliquando vis ac facultas dicendi expugnat veritatem?*

¹³ 2, 15, 1: *Prima atque praecipua opinio circa hoc differentia, quod alii malos quoque viros posse oratores dici putant, alii, quorum nos sententiae accedimus, nomen hoc artemque, de qua loquimur, bonis demum tribui volunt.*

¹⁴ 2, 15, 3: *'rhetoricen esse vim persuadendi.'*

¹⁵ 2, 15, 5: *'dicere adposite ad persuadendum';* vö. *De inv.* 1, 5, 6; *De or.* 1, 31, 138.

hanem az, hogy ruháját levetve megmutatta gyönyörűségét a bírának. Ha tehát ennyi mindennel meg lehet győzni, akkor a retorika fenti meghatározása nem helytálló.

3. 2. Mások figyelmen kívül hagyják az eredményességet, például Arisztotelész, aki így határozza meg a retorikát: „A retorika minden olyan dolog feltalálásának képessége, mely a beszédben meggyőző erejű.”¹⁶ Quintilianus ezzel a meghatározással sem ért egyet, mert egyrészt benne van a fentebb már kifogásolt meggyőzés, másrészt csak a feltárára szorítkozik. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy rétorunk kissé szabadon fordítja Arisztotelészt, akinek meghatározása szó szerint így hangzik: „Fogadjuk el, hogy a retorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit.”¹⁷ Annak ellenére, hogy Quintilianusnak a maga szempontjából igaza van, mégis vannak olyan kutatók, akik Arisztotelész meghatározásának nagy újdonságára hívják fel a figyelmet a korábbi meghatározásokkal szemben: azok a meggyőzésre tették a hangsúlyt, a filozófus pedig a kutatásra, s ezzel elkerülte azt a veszélyt, amelyet Szókratész a meggyőzéssel szemben felhozott: a rosszról is meg lehet győzni.¹⁸

3. 3. Néhányan a retorikát a politikával azonosítják. Cicero az államtudomány részének mondja, az államtudomány pedig a bölcsességgel azonos. Mások a filozófiával azonosítják, például Iszokratész. Felfogásuk lényegét a következő meghatározás fejezi ki: „a retorika a jó beszélés tudománya,¹⁹ mert a beszéd összes erényét egyszerre felöleli, egyszersmind a szónok erkölcsseit is, mivel jól csak becsületes ember beszélhet.” Ezzel a meghatározással a sztoikus Khrüszipposz meghatározása egyezik, amely Kleantészől származik. De elfogadható azok meghatározása is, akik a retorikát a „helyes gondolkodásnak és beszélésnek”²⁰ tekintik.

Quintilianus a fejezet végén megjegyzi, hogy ő nem követi azokat, akik minden áron újat akarnak mondani, mert aki már megtalálta a legjobbat, és mégis újra vágyik, az rosszabbra vágyik. Ha tehát elfogadjuk azt, hogy „a retorika a jól beszélés tudománya”, akkor az is nyilvánvalóvá válik, mi a retorika végső célja: maga a jól beszélés.

4. A szónok tehát *vir bonus dicendi peritus* (jó ember, aki jártas a beszédben), a retorika pedig *bene dicendi scientia* (a jól beszélés tudománya). E két meghatározásban közös elem a *bonus*, a *jó*, mert a *bene* a *bonus* melléknévből képzett adverbium, de közös a *dicere* a *mondani* ige is. E két meghatározás tehát megvilágítja, értelmezi egymást. A szónok meghatározása egyértelműbb: a szónok jó ember, és jártas a beszédben, következésképpen a retorika meghatározásában is a *bene*, a *jól* két értelemben szerepel: az *erkölcsileg* jó és a *szakmailag* jó beszélés tudománya a retorika. Kérdés már most, hogy mit takar a *bonus* melléknév, amelynek alapjelentését a magyar *jó* melléknévvel adhatjuk vissza?

4. 1. Erre a kérdésünkre Quintilianus a 12. könyv második fejezetében adja meg a választ, amelyben a leendő szónok erkölcsi nevelését írja le. Abból indul ki, hogy a *bonus vir*, a *jó ember* fogalma erény nélkül elképzelhetetlen, az erényt pedig, annak ellenére, hogy a természetben alapszik, tanítani kell. Mert csak akkor lehet valaki mértéktartó, ha tudja, mi a mértéktartás, és akkor bátor, ha tudja, mi a bátorság. De ugyanígy van ez az igazságossággal, a méltányossággal és a többi erénnyel is. Mivel tehát a korábbi szónokok hanyagságából az erkölcs tan a filozófusokhoz került, a szónokoknak „alaposan tanulmányozniuk kell azon szerzőket, akik gyakorlati útmutatásokat adnak az erényre nézve, hogy a szónok élete benső kapcsolatban legyen az isteni és az emberi dolgok tudományával”.²¹

4. 2. A filozófia mindhárom része ugyanis, a fizika, az etika és a logika szorosan kapcsolódik a szónok munkájához. A *logika* a szavak jelentésével foglalkozik, ezért a szónoknak szüksége van rá, hiszen feladata, hogy a szavak sajátos jelentését felismerje, a kétértelműségeket tisztázza, a hamis következtetéseket leleplezze, s következtetéssel tudjon bizonyítani és cáfolni. De a logika szabályait mégsem szabad olyan kicsinyes aprólékosággal alkalmazni, mint a tudományos vitákon, mert a szónoknak nemcsak tanítani kell, hanem megnyerni, gyönyörködtetni és megindítani is (12, 2, 11). Ezzel szemben

¹⁶ 2, 15, 3: *'rhetorice est vis inveniendi omnia in oratione persuasibilia.'*

¹⁷ Arisztotelész: *Rétorika*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Adamik Tamás. Telosz Kiadó, Budapest 1999, 1, 2; 1355b; p. 32.

¹⁸ Vö. John T. Kirby: The „Great Triangle” in Early Greek Rhetoric. In: *Landmark Essays on Classical Greek Rhetoric*. Edited by Edward Schiappa. Hermagoras Press 1994, 3–15.

¹⁹ 2, 15, 34: *'rhetorice esse bene dicendi scientiam', nam et orationis omnes virtutes semel complectitur et protinus etiam mores oratoris, cum bene dicere non possit nisi bonus.*

²⁰ 2, 15, 37: *'recte sentire et dicere.'*

²¹ 12, 2, 8: *evolvendi penitus auctores, qui de virtute praecipunt, ut oratoris vita cum scientia divinarum rerum sit humanarumque coniuncta.*

az *etika* egészen a szónok szolgálatában áll, mert szinte egyetlen olyan peres ügy sincs, amelyben ne játszana szerepet a méltányosság és a jó. De a tanácsadó beszéd sem mentes az erkölcsi megfontolástól. Ugyanezt mondhatjuk a szónoki beszéd harmadik fajtájáról, a bemutató beszédéről, amelynek célja a dicséret és a feddés; ez viszont a jó és a rossz értelmezésén alapul (12, 2, 15–18). Továbbá a szónok nevelésében fontos szerepet játszó általános kérdések (Hol jobb élni, falun vagy városban? Mi a jobb, a béke vagy a háború?) szintén az erkölcsstanhoz tartoznak (12, 2, 18).

4. 3. A *fizika*, a természetbölcselet azért fontos a szónok számára, mert a szónoki gyakorlásra alkalmasabb a többinél, hiszen az *isteni* dolgokat is magában foglalja. „Mert ha a világot a gondviselés kormányozza, akkor bizony a derék embereknek kell az állam ügyeit intézni; ha lelkünk égi eredetű, akkor az erényre kell törekednünk, nem pedig a mulandó test gyönyöreinek hódolnunk.”²² A szónoknak bizony gyakran kell szólnia jóslatokról, jóvendölésekről és „mindenféle vallási kérdésekről”,²³ hiszen a szenátusban is gyakran megvitatnak efféle témákat. A nagy szónokok példája is arra int, hogy a természetbölcseletet nem szabad elhanyagolni a szónok nevelésében: Periklész szónoki művészetét sokan csodálták, ő Anaxagorasz természetbölcseletének volt a tanítványa. Démoszthenész, a legnagyobb görög szónok Platón buzgó követője volt. Cicero pedig úgy nyilatkozik, hogy többet köszönhet az akadémikus filozófusoknak, mint a rétorok iskoláinak (12, 2, 22–23).

Quintilianusnak az isteni dolgokkal, a vallásossággal kapcsolatos szavaiból még egy lényeges következtetést levonhatunk. Az *erkölcsi jó* fogalmába nemcsak az erényeket sorolja, hanem a *vallásosságot* is. Hogy e következtetésünk igaz, azt Quintilianus azon szavaival támogathatjuk meg, amelyekkel tétélesen is megfogalmazza, hogy a vallásosság a jó fogalmában tartozik: „Jól tudom, hogy több alapkatégoriát is meg szokás különböztetni, én azonban az erkölcsileg jó fogalmába beleérttem az igazságosság, a jámborság, a vallásosság fogalmát és a hozzájuk hasonlókat.”²⁴

5. A fentiekből szükségszerűen következik, hogy Quintilianus pedagógiája is etikus, és legfőbb jellemvonása az optimizmus. A kisgyermek nevelésével foglalkozó részt ezzel a mondattal kezdi: „Az apa tehát, miután fia megszületett, rögtön a lehető legnagyobb reményt helyezze belé: így kezdettől fogva szorgalmasabb lesz” (1, 1, 1). Miért reménykedhetik az apa abban, hogy fiából nagy ember lesz? Szerzőnk tüstént megadja kérdésünkre a választ: a gyermekek többsége készségesen tanul. „Hiszen ez együtt jár az emberi természettel, és amiképpen a madarak repülésre, a lovak futásra, a vadak pedig vadságra születnek, úgy nekünk az értelem működése és találmányossága a sajátunk, s ezért hiszik úgy, hogy lelkünk isteni eredetű” (1, 1, 1). Ez az oka annak, „hogy a gyermekekben a legtöbb dologra megvan a remény” (1, 1, 2).

5. 1. Hogy ez a gyermekben szunnyadó isteni tehetség kibontakozzék, ahhoz kezdettől fogva a legjobb nevelés szükséges. Ezért a dadákkal és az óvónőkkel kapcsolatban két követelményt támaszt: „Kétségkívül az ő esetükben is az erkölcsök szerepe az elsődleges, mégis fontos, hogy helyesen is beszéljenek” (1, 1, 4). Miért? Mert először őket fogja hallani a gyermek, és őket fogja utánozni. Az első benyomások pedig tartósak, kihatnak a gyermek későbbi életére, nem mindegy tehát, hogy kitől tanul kezdettől fogva. Ugyanez vonatkozik a szülőkre: „Úgy óhajtánám, hogy a szülőkhöz a lehető legmagasabb képzettség legyen meg” (1, 1, 6).

5. 2. A zsenge korúak esetében azonban nem szabad szigorúnak lenni, és nem szabad valódi munkát követelni tőlük, nehogy a kényszer miatt meggyűlöljék a tanulást. Hogyan tanítsanak tehát a tanítók? „Az egész legyen játék, kérdezzék is és dicsérjék is, és mindig örüljön, ha tudott valamit; ha olykor ő maga nem akar tanulni, tanítsunk valaki mást, hogy irigykedjék; versenyezzen, és gondolja azt, hogy ő győz gyakrabban; jutalmakkal is serkenteni kell, amelyekre fogékony ez az életkor” (1, 1, 21). Például az olvasás tanításakor azt javasolja, hogy sok gyakorlással egyszerre tanulják meg a betűk alakját és nevét, majd ezt fűzi hozzá: „Nem helytelenítem azt, amit a kisgyerekek tanulásra való ösztönzésére találtak föl: hogy elefántcsontból készített betűkkel játszadozzanak, vagy bármilyen mással, amiben ez a kortisztály örömet leli, amit fogdosni, nézegetni és megnevezni kellemes” (1, 1, 26).

²² 12, 2, 21: *Nam si regitur providentia mundus, administranda certe bonis viris erit res publica: si divina nostris animis origo, tendendum ad virtutem nec voluptatibus terreni corporis serviendum.*

²³ 12, 2, 21: *de ...religione denique omni.*

²⁴ 2, 4, 38: *Nec ignoro plures fieri a plerisque partes, sed nos iustum, pium, religiosum ceteraque his similia honesto complectimur.*

5. 3. Quintilianus azt a kérdést is felveti, hogy magántanuló legyen-e a gyermek, vagy nyilvános iskolába járjon, és ez utóbbit ajánlja, mert a tisztességes közösség fényét többre becsüli a magánynál. De a tanárok és a tanulók is a sokaságot kedvelik. A jó tanárt nem terheli meg a sokaság, mert a tanulóknak „bizalmas barátja”, és a tanításban nem feladatot lát, hanem „odaadást” (1, 2, 15). De a tanulóknak is jobb, ha közösségekben nő fel, mert van kivel összemérni magát, barátságokat köthet, és öntudatlanul elsajátítja a közösségi érzést.

5. 4. A tanárnak kötelessége, hogy megismerje tanítványai tehetségét, természetét. Ha ezzel tisztában van, vizsgálja meg, milyen módon kell a tanuló lelkével bánni. Minden tanulóval külön kell foglalkozni. „Némelyik, ha csak nem állsz a sarkában, hanyag, mások méltatlannak tartják a parancsokat, egyeseket kordában tart a félelem, másokat elbátortalanít, egyeseket fásulttá tesz a folyamatosság, mások esetében növeli a lendületet” (1, 3, 6). A tanulás szigorát olykor enyhítse a lazítás és a játék, mert a játék is az élénkség jele, és nem lesz gyors észjárású a tanulásban az a gyermek, aki állandóan szomorú és csüggeteg. „De legyen mérték a pihenésben is, nehogy gyűlöletet ébresszen a tanulás iránt, ha megtagadják, s nehogy megszokják a dologtalanságot, ha túlzásba visszük” (1, 3, 11).

5. 5. Mesterünk határozottan ellenzi a tanulók testi fenyegetését, ami pedig a saját korában általánosan el volt terjedve. Így nyilatkozik erről: „Hogy a tanulókat üssék, jóllehet bevett dolog, és Khrüszipposz sem kárhoztatja, a legkevésbé sem szeretném. Először is azért nem, mert rút és szolgálai dolog, és kétségkívül jogtalanság, ami nyilvánvalóvá válik, ha az életkort kicséled” (1, 3, 14). Quintilianus az életkor „kicsérelésével” arra utal, hogy ahogyan jogtalanságot követ el az, aki egy szabad felnőtt embert megver, ugyanúgy jogtalanság a tanulót ütni. De nincs is szüksége a tanárnak ilyen fenyegetésre, „ha állandó felügyelet fog őrködni a tanulmányok fölött. Úgy tűnik, manapság úgy teszik jóvá a nevelők hanyagságát, hogy nem arra kényszerítik a fiúkat, hogy tegyék meg, ami helyes, hanem megbüntetik őket, amiért nem tették meg” (1, 3, 14–15).

5. 6. Quintilianus határozottan megállapítja a tanárok és a tanulók kötelességeit és jogait.

A tanárnak elsősorban jellemesnek kell lennie. „Tápláljon tanítványairaival szemben atyai érzelmeket, és gondolja azt, hogy azok helyére lépett, akik a gyereket gondjaikra bízták. Ő maga se hibázzon, de mások hibáit se nézze el. Szigorúsága ne legyen rideg, és nyájassága se legyen korlátlan, nehogy az egyik gyűlöletet, a másik lekicsinylést szüljön. Minél gyakrabban beszéljen arról, hogy mi a tisztesség és mi a jó; hiszen minél sűrűbben figyelmeztet, annál ritkábban fog büntetni. A legkevésbé sem legyen indulatos, de ne hunyjon szemet a kijavítandó hibák felett sem. A tanításban egyszerűsége törekedjen, a munkához legyen türelme, legyen kitartó, de ne mértéktelen. Válaszoljon készségesen, ha kérdezik, máskor ő maga intézzen kérdéseket a diákokhoz” (2, 2, 4–6). A jó tanárnak két dolgot kell kerülnie: „először is, ne követelj a diáktól olyasmit, amire nem képes, másodsor: ne tántorítsd el más irányba attól, amiben a legjobb” (2, 8, 14).

A tanulóknak pedig azt köti a lelkére, „hogy mind tanulmányaikat, mind tanáraikat szeressék, s ha nem is vér szerinti, de lelki szüleikként tiszteljék őket. Ez az alázat sokat segít a tanulásban, mert így szívesebben hallgatják az oktatót, hisznek a szavainak, s hozzá hasonlóvá akarnak válni; végül szíves örömet és jókedvvel fognak iskolába járni, nem fognak haragudni, ha kijavítják őket, örülnek ha dicséretet kapnak, s iparkodni fognak, hogy mindinkább elnyerjék a tanár minél nagyobb szeretetét” (2, 9, 1–2).

6. Quintilianus pedagógiájának örök korszerűségét neves pedagógusok már korábban felismerték. Fináczy Ernő így látja e nagy nevelő érdemeit: „Quintilianusban tehát él az a meggyőződés, hogy az általános műveltség elhatározó kelléke nemcsak a tudás, hanem az erkölcsiség is. Ezzel oly pedagógiai eszményt hirdetett, mely (éles ellentétben az ő kora hanyatló erkölcsével) még egyszer nemes és fennkölt tisztaságban mutatja be a művelt rómaiak.”²⁵ Giuseppe G. Bianca pedig így: „A nevelés Quintilianus számára egy folyamat: a személyiség kialakításának tartós és fokozatos folyamata. Egyetemes és integráló folyamat, amely magában foglalja mindazt, ami az emberrel kapcsolatos: az ember egész személyiségére irányul.”²⁶

²⁵ Dr. Fináczy Ernő: *Az ókori nevelés története*. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Második bővített kiadás. Budapest 1922, 289.

²⁶ Giuseppe G. Bianca: *La pedagogia di Quintiliano*. Padova 1963, 30: „L'educazione è, per Quintiliano, un processo: il processo del continuo e graduale costituirsi della personalità. E' un processo generale e integrale, che include tutto ciò che concerne l'uomo, che mira a tutta la sua personalità.”

Sipos Lászlóné

Néhány szempont a literáció és a metanyelvi tudatosság kérdéséhez

*Mindenki úgy kezd, hogy tizenkét esztendeig nyelvtant tanul.
(Pancsatantra)*

Kell-e nyelvtan?

Az anyanyelvi nevelésnek kulcsfontosságú szerepe van az oktatásban: az ismeretszerzés nyelvhez (túlnyomórészt írott szövegekhez) kötött, s az anyanyelvi kompetencia minden további tanulási folyamatban meghatározó szerepet kap. A 2007-es NAT által meghatározott kulcskompetenciák között szerepel az anyanyelvi kommunikáció mellett az idegen nyelvi kommunikáció. Mindkét területen fölvetődik a metanyelvi tudatosság kérdése: a nyelvre (s a különböző nyelvekre) vonatkozó tudás kialakulása a tudatos nyelvhasználat, az írás-olvasás kialakulásához kötődik.

A kulcskompetenciák nemcsak ismeretekre, hanem képességekre és attitűdökre is irányulnak, amiből az következik, hogy szemléletváltásra van szükség a pedagógusképző intézményekben. Egy kompetenciaterület, illetve a hozzá rendelhető tudományterület fontosságát a pedagógusképzésben az erre biztosított órák száma, a hallgatók magukkal hozott tudása, valamint a tudományterület társadalmi elismertsége jelzi. Bármelyik területet tekintjük, azt kell megállapítanunk, hogy nem segíti a nyelvtani ismeretek eredményes oktatását.

A nyelvről a pedagógusjelölt hallgatók általában azt tudják, hogy a kommunikáció eszköze, de az ösztönös nyelvhasználókra jellemző módon a nyelvi rendszer fogalmát leszűkítik a szókészlet elemekre, azaz a nyelvet a szavakkal azonosítják, megfelelkezve a strukturálás jelentőségéről. A nyelvtani (grammatikai) szabályok valójában nem a szavakra, hanem a szavakhoz kapcsolódó struktúrára vonatkoznak: a hangok kapcsolódását a fonotaktikai szabályok, a szóalakok felépítését és mondatbeli szerepét a morfoszintaktikai szabályok határozzák meg. De vajon szükséges-e ezeknek a szabályoknak a rendszerezett ismerete? A nyelvi készséget ugyanis nem határozza meg az, hogy a beszélő meg tudja-e nevezni, le tudja-e írni, milyen grammatikai jelenségek érvényesülnek egy adott beszédműben. Sőt gyakran azt tapasztaljuk, hogy a spontán nyelvi készséget a szabályok tudatosítása (főként ha követelményként szigorúan érvényesítik) átmenetileg vissza is vetheti. Az erős külső kontroll és a megfelelési kényszer

(idegen nyelvi és anyanyelvi megnyilatkozások esetében egyaránt) kedvezőtlenül hat a beszédkészségre, a nyelvi kreativitásra. „A nyelvhasználat tudatosításának kérdését az újabb pedagógiák a korábbtól eltérő módon közelítik meg. Az anyanyelv szabályrendszerét felhasználó tevékenységünk ugyanis magas fokon automatizálódott, és ennek tudatosítása bizonyos visszafogáshoz, korlátozáshoz vezet.” (ZIMÁNYI 2000: 8)

A nyelvre vonatkozó ismereteket három szempontból közelíthetjük meg: leíró (deskriptív), előíró (preskriptív) és tiltással szabályozó (proskriptív) nyelvtanról beszélhetünk. A közoktatásban hagyományosan a leíró szemléletű nyelvtannak van létjogosultsága, viszont azt tapasztalhatjuk, hogy amikor nyelvtanról van szó, elsősorban a hibásnak ítélt, a nyelvi normától eltérő nyelvhasználatot javító viszonyulás, a helyes – helytelen éles szembeállítás érvényesül. A normakövetés, a szabályok betartása-betartatása, a nyelvi tudatosság elsősorban az iskolai oktatáshoz és az írott nyelvhasználatához kötődik.

Oralítás és literáció – a pedagógusjelöltek metanyelvi tudatosságának megalapozása

A pedagógusképzésben az óvó és tanító szak számos közös vonása mellett feltétlenül rá kell mutatnunk a leglényegesebb különbségre: az óvodai nyelvhasználatban szinte kizárólagos az oralítás, a hangzó beszéd alkalmazása, az iskola legfontosabb feladata viszont épp a literáció, az írás-olvasás képességének elsajátíttatása és gyakoroltatása. Ennek előfeltétele egyfajta disztingválási képesség, a metanyelvi tudatosság különböző szintjeinek megkülönböztetése, mivel a tudatosítás csakis akkor tölti be funkcióját, ha megfelelő szintű, alkalmazható tudássá vált, amit a tanítójelöltektől el kell várnunk.

Az oralítás és literalitás kategóriáinak keveredése legfeltűnőbbben úgy jelenik meg, hogy a hallgatók a nyelvvel kapcsolatos, iskolában tanított ismeretek alatt kizárólag a helyesírási szabályokat értik, azaz a nyelvtani szabályokat tévesen a helyesírási szabályokkal azonosítják. A helyesírási hibák proskriptív szemlélettel viszonylag

egyértelműek: az iskolai nyelvtanoktatás legjobban pontozható, legpontosabban értékelhető és osztályozható területe a helyesírás. A hibapontok számát az dönti el, hogy milyen mértékű az íráskonvenció, az írott nyelvi norma megsértése. Az ún. „vesszőhibák”, a központozás hibái nem számítanak súlyos vagy durva hibának, holott a nyelvi struktúra szempontjából súlyosabbnak tekintendők, mint a kiejtett hangsort pontosan rögzítő szóalakok, mivel azt jelzik, hogy az író a mondatstruktúrával nincs tisztában.

A beszédüzenetek felfogásának legalapvetőbb szintje a szupraszegmentális jelenségek, a beszédprozódia észlelése. Az analízis, a részekre bontás képessége erre épül, és időben később alakul ki: a szótagolás ezért kap elengedhetetlenül fontos szerepet a literáció előkészítésében. A szótag mint akusztikai egység a folyamatos beszéd részekre bontásában még az érzékelés szintjéhez kötődik (ritmikai észlelés), s csak ezt követően válhat tudatossá a beszédmű fonológiai felépítése, hogy tudniillik a szavak hangsorozatokból, egymástól elválasztható hangokból állnak. A prozódiai összetevők, a ritmus és a beszéd dallam szótaghoz kötöttsége alapján alakulhat ki a szegmentálási képesség: a szótag észlelése tehát megelőzi a fonémaészlelést (ADAMIKNÉ 2001: 71). A gyermek ösztönösen, a nyelv hangzásának megfelelően tud szótagolni: az olvasástanítás kezdetén ügyelni kell arra, hogy a tanult szavak, szóalakok szótagoló olvasása megfeleljen a szavak természetes, akusztikai tagolásának.

A szóelemző helyesírási elv és az ortográfiai szabályok tanítása nyilván magasabb szintű metanyelvi tudatossághoz, a morfológiai szegmentálás képességéhez fog kapcsolódni. Ezért csak az írástanítást követően kerülhet sor a helyesírás tanítására (LENGYEL 1994: 199), amely már nem csupán a hang–betű megfeleltetést és a hangsorok szeriális észlelését, hanem az íráskonvenciók egyezményes szabályait (központozás, írásjelek használata, egybe- és különírás, kis- és nagybetűk stb.) is tartalmazza.

Az óvodai anyanyelvi nevelés szerepe a nyelvi tudatosság megalapozásában

A nyelvi és metanyelvi tudatosság az írás-olvasás tanítása során alakul ki és jut el különböző szintekre, de előzményei és alapjai az ösztönös nyelvhasználathoz kötődnek. Az anyanyelvi fejlődés alapja nem az intézményszerű rendszerben zajló tanítás, hanem a gyermek spontán tudása: az iskolai oktatás kezdetén is ezekre a rejtett, személyes tudás alapján működő műveletekre, implicit nyelvi ismeretekre építünk. A mondókázás jelentősé-

gét ezért szükséges tudatosítani a literáció előkészítésében, az óvodapedagógusok felkészítése során: a naivnak vagy értelmetlennek tűnő népi gyermekmondókák alkalmasak arra, hogy a nyelvi készséget, a metanyelvi tudatosság kialakulását megalapozzuk. Ezeknek a szövegeknek nem a tartalma, az erkölcsi tanulsága, hanem a prozódiai jellege rögzül a gyermeki emlékezetben. Amikor a „Szó, fon, nem takács” talalós kérdést egy hallgató így idézi fel: „Főz, süt, nem szakács”, akkor a tartós emlékezet hangzás alapú működését igazolja.

A gyermeki beszédfejlődés szorosan összefonódik a mozgás és az érzékelés fejlődésével: a népi gyermekjátékok mozgással kísért, dallamhoz kötött szövegeinek komplex hatása semmivel nem pótolható. A beszédelsajátítás az óvodáskort megelőzően, természetes nyelvi környezetben (ideális esetben a családban) kezdődik, s az óvodai évek alatt jut készség szintre. A fonológiai észlelés szintje bizonyíthatóan meghatározza az írás-olvasás tanításának eredményességét: Peter Bryantnak a 80-as években végzett longitudinális vizsgálatai egyértelműen mutatják, hogy azok az óvodások, akik képesek az alliteráció és a rímelés felismerésére, az iskolában írás-olvasás terén sikeresebbek lesznek az elvárhatónál; míg azok, akiknek kevésbé fejlett a fonológiai érzékük, iskolás korban az elvártnál alacsonyabb szinten teljesítenek (BRYANT 1986: 67–68).

Kisgyermekkorban, amikor még nem fejlődött ki a fogalmak jelentésszrendszere és a mondatstruktúrák iránti érzék, a „neurolingvális programozás” alapján egymást erősítik a konkrét, közvetlenül megélt érzékletek, a motoros, vokális és verbális területek tapasztalatai. A beszéd fejlődésével párhuzamosan, fokozatosan alakul ki az általánosítás és elvonatkoztatás képessége: a nyelvre vonatkozó implicit tudás teszi lehetővé, hogy a hetedik életévben a legtöbb gyermek éretté váljon a literáció elsajátítására.

A spontán tapasztalatszerzés, a véletlenszerű próbálkozások sora a kisgyermek agyműködésének megfelelően a különböző érzékterületek egészes hatásához kötődik, melyek során a közös élmények, a tevékenységi folyamatok holisztikus jellege jut érvényre. A spontán tevékenység során a gyerekek kreativitása is fejlődik: az elfogadó, próbálkozásokra alkalmas adó környezetben jelentős szerepet kapnak a közösen szerzett élmények. Az affektivitás hatása nemcsak az óvodai nevelésben érvényesül, hanem általában a megismerő folyamatokban: a kreativitásra, így a nyelvi kreativitásra is serkentően hat. A tanulás peripatetikus formáinak hatékonyságát, az így megszer-

zett tudáselemek tartósságát nemcsak az adatok és tények, hanem a gondolkodási és megismerési folyamatok terén is igazolják az iskoláskor előtti időszakból származó, hosszú távon érvényesülő „beidegzések”. A közvetlen tapasztalatra épülő felismerés/felismertetés a közoktatás minden szintjén megelőzi a verbalizált ismeretek deduktív alkalmazását, a fogalmi kategorizálást.

A játékos – affektív – holisztikus, illetve a tudatos – intellektuális – analitikus folyamatok természetesen nem különíthetők el, és nem szűkíthetők le kizárólag az óvodai vagy iskolai tevékenységek területére. A két oldal egymáshoz való viszonyát leginkább az agyi féltekék működéséhez hasonlíthatjuk: a két terület együtt, egymást kiegészítve tölti be funkcióját nemcsak az óvodai és iskolai megismerő tevékenység, hanem az élet-hosszig tartó tanulás (life-long-learning) folyamán is.

Az óvoda és iskola közötti átmenetet közösen végzett tevékenységgel és az egyéni különbségek elfogadásával tehetjük vonzóvá és eredményessé;

a neurolingvális és mentális fejlettség szintjéhez viszonyítva várhatjuk el a konceptualizálási és kategorizálási képesség fejlődését. Az intézményesített oktatás során fokozatosan kap egyre nagyobb teret az explicit szabályokat követő, ismeretszerzésre irányuló tanítási-tanulási folyamat. A szegmentálási és analízálási képesség a rendszerezett, deklaratív tudás megszerzésének előfeltételét jelenti. Az önálló tanulás és információszerzés lehetőségéhez szükséges a normakövetés és az önkontroll igényének megjelenése, amelynek megalapozására már az iskoláskor előtt kellő figyelmet kell fordítani.

A spontán beszédfejlődés (anyanyelv-elsajátítás) és az intézményesített iskolai oktatás különbségét és szoros kapcsolatát, az óvodából iskolába való biztonságos átvezetés fő szempontjait (különös tekintettel a fejlődési folyamat irányára) az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

ÓVODA	ISKOLA	A FOLYAMAT IRÁNYA
oralitás	literáció	Hangzó beszéd – írott szövegek
elsajátítás	tanítás-tanulás	Természetes környezet – intézményes oktatás
érzékelés	fogalomalkotás	Konkrét érzékelés – általánosítás, elvonatkoztatás
élmény	információ	Affektivitás – szándékos ismeretszerzés
próbálkozás	kategorizálás	Véletlenszerű (peripatetikus) – tudatos megismerés
spontaneitás	szabálykövetés	Nyelvi kreativitás – normakövető nyelvhasználat
holisztikus felfogás	analizálás	Ritmika (mozgás, ének, beszéd) – szegmentálás
induktív menet	deduktív menet	Közvetlen tapasztalat – rendszerezett ismeretek
procedurális tudás	deklaratív tudás	Közösségi folyamat – önálló ismeretszerzés
implicit (személyes, rejtett) ismeret	explicit (tanult, verbalizált) ismeret	Fonológiai érzék (szótagészlelés, fonémaészlelés) – metanyelvi tudatosság (írás, helyesírás)

Felhasznált irodalom

- Adamikné Jászó Anna: *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségig*. Trezor Kiadó, Budapest, 2001.
- Bryant, Peter: *Phonological Skills and Learning to Read and Write*. In: Foorman, B. R. – Siegel, A. W. (eds): *Acquisition of Reading Skills: Cultural Constraints and Cognitive Universals* Hillsdale (NJ), 1986, 51–70.
- Hámori József: *Az agy kutatás eredményeinek szerepe az oktatásban-nevelésben*. In: Mester és Tanítvány 10. sz. 2006. április (44–51.)
- Lengyel Zsolt: *Az írott szöveg ontogenezisének vizsgálata: szegmentálási és pragmatikai kérdések*. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd kutatás 1994*. 198–210. o., MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994.
- NAT. Melléklet a 202/2007. (VII. 13.) Korm. rendelethez
- Zimányi Árpád: *Az anyanyelvi képzés és nevelés feladatai*. In: Dobóné Berencsi Margit – Zimányi Árpád: *Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlata*. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2000, 8–13.

Katona Krisztina – Kovácsné Ujházi Julianna

Az írás-olvasás megalapozásának lehetőségei óvodáskorban

Az írás-olvasás óvodás korban történő előkészítésének, megalapozásának kérdése az óvodai anyanyelvi neveléssel foglalkozó szakemberek látókörének középpontjában állt már a hetvenes évek elején is, s nincs ez másképp napjainkban sem. Aktualitását az eltelt csaknem négy évtized alatt más és más tényezők tartották fent. A 21. század elején viszont több motívum együttes hatása teszi szükségessé, hogy újból körbejárjuk e kérdéskört. A motívumok egy része a társadalomban intenzíven bekövetkezett változásokra vezethető vissza, másik részük az oktatáspolitikai döntések eredményeként megszületett dokumentumok által indukált, míg harmadik részük a fejlesztés tartalmi kérdéseinek viszonylatában keresendő.

1. A társadalmi változások egy része szoros összefüggésben áll az emberi társadalmak intézményei közül a legfontosabbnak számító családdal, amelynek kulcsszerepe van a gyermekek szocializációjában, valamint harmonikus személyiségfejlődésében. A család azonban e két nagyon fontos funkciójának a modern társadalomban a megélhetésért egyre több munkát vállaló szülők időhiánya, valamint a tömegkommunikációs eszközök térhódítása következtében csak részben tud eleget tenni. Ennek hatásaként tehát csökken – a családban korábban biztosított – azon élmények sora és azon megszerezhető implicit tudásanyag mennyisége, amely elősegíthetné a gyermek sikeres boldogulását az intézményes szocializáció színterein, vagyis kezdetben az óvodában, majd később az iskolában.

Az anyanyelvi és kommunikációs neveléssel összefüggésben az egyik legnagyobb változás az otthoni irodalmi élmények vonatkozásában figyelhető meg. Az irodalmi élmények biztosításában ugyanis mindaddig, amíg a gyermek nem tud olvasni, kulcsszerepe van az őt körülvevő felnőtteknek, így kezdetben szüleinek, családtagjainak. Napjainkban azonban azt tapasztalhatjuk, hogy gyakran nemcsak az idő hiánya, hanem sokkal inkább már a szülők esetében is jelentkező implicit tudás hiánya miatt kevesebb az a mondókázás és az a verselés, amely – Beney Zsuzsa szavaival élve – „a kisgyerekek szinte fiziológiai szükséglete.”¹ Ezáltal hiány lép fel az átélhető érzelmekben, amely hiány kihat a gyermeknek nemcsak az értelmi fejlődésére, hanem teljes személyiségének alakulására is. Következménye témánk szempontjából, hogy nem vagy csak csekély mértékben valósul meg a gyermek ritmusérzékének e tevékenysorral összefüggő spontán fejlődése.

Az irodalmi élmények vonatkozásában döntő változás következett be a mesék terén is. Míg korábban a meséhez fűződő élmény kizárólag az élőszóban elhangzó szöveghez kapcsolódott, addig ma a technikai eszközök egyre nagyobb mértékű térhódításával párhuzamosan egyre inkább csökken az élőszóban elhangzó mesék aránya. Az így közvetített mese hatása viszont nem egyenlő az olvasottéval, az átélés szintje nem ugyanaz, benne a verbalitással szemben a vizualitásnak van domináns szerepe.

A verbalitás, a beszédaktivitás háttérbe szorulását nemcsak a különböző irodalmi alkotásokkal egyre kisebb mértékben történő találkozás eredményezheti, hanem a beszédre való belső késztetés hiánya, frusztrációja is, amely napjainkban szintén gyakran megfigyelhető jelenség, s amelynek kialakulásában döntő szerepe van a gyermeket körülvevő felnőtteknek, így elsősorban szüleinek.

A családhoz kötődő írás-olvasást előkészítő folyamatok sorából kiemelendő még a nyelvi tudatosságot előkészítő nyelvi élmény is, melynek biztosítása szintén igen szűk keretek közé szorult vissza, s hasonló tendencia jellemzi az otthoni írás-olvasás esemény megjelenését is.

2. Az utóbbi másfél-két évtizedben bekövetkezett társadalmi változásokon túl a téma újra és újra előtérbe kerülését nagyban befolyásolják a közoktatást meghatározó dokumentumok változásai, módosulásai is. Az *Óvodai nevelés országos alapprogramja* mint kerettanterv az anyanyelvi

¹Beney Zsuzsa: Mit ad a vers a kisgyermeknek? In: Óvodai Nevelés, 1979/4: 64.

nevelés értelmezésének tág teret biztosít, a konkrét megvalósulás kidolgozását a helyi óvodai programokra bízta. Az anyanyelvi fejlesztési feladatok, valamint az elérendő célok vonatkozásában az OAP-on kívül azonban nem feledkezhetünk meg a Nemzeti alaptantervben, valamint a Köznevelési törvényben megfogalmazott gondolatokról sem. Tudomásul kell vennünk, hogy a 2003. évi Köznevelési törvény² az óvoda *nevelő intézmény* funkcióját emeli ki, de azzal is tisztában kell lennünk, hogy a NAT, valamint különösen az oktatáspolitikai irányelveit megfogalmazó publikációk³ a majdani iskolai kulcskompetenciákat előkészítő készségek és képességek kapcsán mégis azt üzenik, hogy az esélyegyenlőség biztosításának jegyében a hátrányos helyzetű gyermekek kompenzálása már az óvodában sem hanyagolható el.

3. Az iskolai írás-olvasás tanítása/tanulása során egyre gyakrabban előforduló részképesség-zavarokra visszavezethető diszlexia, diszgráfia jelensége indukálja, hogy az OAP anyanyelvi nevelést érintő fejezeteiben megfogalmazott beszédprodukció és beszédpercepció alakulásának nyomán követésén kívül a majdani iskolai anyanyelvi nevelés előkészítéseként – a minél sikeresebb iskolai beválás érdekében – az ún. részképességek⁴ erősítésére is odafigyeljünk. Az anyanyelvi kompetencia részét képező olvasás-írás elsajátításának képessége ugyanis olyan komplex tevékenység, amely a nyelvi információfeldolgozás mellett nem nélkülözheti a részképességek együttműködését. Az óvodai anyanyelvi nevelés tartalma tehát kiszélesedik, határai szükségszerűen tolnak ki. A részképességek fejlesztése mellett az iskolai írás-olvasás elsajátításának könnyebbé tételét segítheti elő az óvodában az is, ha minél több írás-olvasás eseménnyel találkozhat a gyermek, valamint az is, ha minél több alkalmat teremtünk a gyermek nyelvi tudatosságának játékos formában történő kialakítására, elmélyítésére⁵.

4. A fentiekben láthattuk, hogy az írás-olvasás óvodai előkészítésével való foglalkozást több szempont és a szempontokon belül több tényező is indokoltá teszi. E terület fejlesztése tehát nem hanyagolható el, különösen akkor nem, ha az előzőekben túl figyelembe vesszük azoknak a speciális fejlesztőprogramoknak⁶ az eredményeit is, amelyek gyakorlatban igazolták/igazolják a csoportos vagy egyéni fejlesztés hatékonyságát. Ezen programok számunkra azt üzenik, hogy a nevelés részeként az egyéni képességek készségek fejlesztésére, alakítására is gondot kell fordítani. A munka sikerének az egyik meghatározó eleme a jó helyi óvodai program, amely kellő nyomatékot helyez az anyanyelvi kompetencia életkornak megfelelő szintű fejlesztésére, a másik pedig a jó óvodapedagógus, akinek a feladatok sikeres kivitelezésében van rendkívül nagy felelőssége. Hiszen Szinger Veronika szavaival élve, neki mint „szakembernek kell ismernie a módját és vállalnia azt a felelősséget, hogy úgy vezesse el a gyermeket az iskola küszöbéig, hogy az az új feladatokra felkészült, alkalmas legyen, s eközben boldog gyermekkorát megőrizhesse.”⁷ Az óvodape-

² 2003. évi Köznevelési Törvény: „24 § (1) Az óvoda a gyermek hároméves korától a tankötelezettség – e törvény 6. §-ának (2) bekezdésében meghatározottak szerinti – kezdetéig nevelő intézmény. Az óvodai nevelés a gyermek neveléséhez szükséges, a teljes óvodai életet magában foglaló foglalkozások keretében folyik.”

³ l. pl. http://www.okm.gov.hu/doc/upload/200803/tu_it_080304.pdf

⁴ Ezen részképességek: a vizuális- és auditív percepció; a vizuális- és auditív emlékezet; a motorium; a test-séma; a téri tájékozódás, téri észlelés, téri orientáció; a lateralitás; a figyelem, koncentrációképesség.

⁵ vö. Szinger Veronika: Az írás-olvasás előkészítése az óvodai programok tükrében. In: Iskolakultúra, 2005: 184–199.

⁶ Lásd pl.: Lundberg és társai (1988) Lie (1991) – idézi A. Jászó Anna In: Az anyanyelvi nevelés módszerei az ábécétől az érettségiig. Trezor Kiadó, Budapest, 2006: 27.

Vekérdi Iréne: Nyelvi játékok az óvodában. In: Beszédgyógyítás 1998/2. 15–76.

Nagy József – Józsa Krisztián – Vidákovich Tibor – Fazekasné Fenyvesi Margit: DIFER programcsomag, Az elemi alapképességek fejlődése 4-8 éves életkorban. Mozaik Kiadó, Szeged, 2004.

Lőrök József, Kászonyné Jancsó Ildikó: A fonológiai tudatosság fejlesztésének hatása az írott nyelv elsajátítására. Elhangzott: Eger, 2007.

⁷ Szinger Veronika: Az írás-olvasás előkészítése az óvodai programok tükrében. In: Iskolakultúra, 2005: 198.

dagógusnak tehát, hogy eleget tudjon tenni e nem könnyű kötelességnek, először meg kell ismer-
nie a gyermekek egyéni sajátosságait. Megfigyeléseinek, valamint esetenként tesztek, tesztlapok
alkalmazásával végzett vizsgálatainak eredményeit felhasználva kell képet kapnia a gyermek
személyiségfejlődéséről. A gyermeket megismerve pedig képesnek kell lennie arra, hogy egyéni
adottságainak figyelembe vételével kidolgozza a differenciált fejlesztés tervét, és a fejlesztést si-
keresen végrehajtsa.

5. Az írás-olvasás előkészítése szempontjából a fejlesztés lehetséges irányait kijelölendő, egy-
felől Szinger Veronika álláspontjára támaszkodva, másfelől a fejlesztő programokat tanulmá-
nyozva, két területet feltétlenül ki kell emelnünk. Ezek szerint az egyik feladat a nyelvi tudatosság
alakítása, a másik pedig az írás-olvasás esemény biztosítása. A továbbiakban mindkét területen –
a gyermekek életkori sajátosságaira alapozottan, valamint figyelembe véve azt az alaptételt, hogy
az óvodás korú gyermek legfőbb tevékenysége a játék – néhány olyan játékos helyzetet említe-
nénk, amelyeknek során e két irány valamely részeleme fejleszthető. E néhány helyzet és gyakor-
lat felvillantásával nem fejlesztő program nyújtása a célunk, hanem az, hogy ráirányítsuk a fi-
gyelmet az ezekben rejlő lehetőségekre.

A nyelvi tudatosság kialakítása, fejlesztése és továbbfejlesztése kapcsán az egyik legfőbb te-
rület a beszédhanghallás és fonématudatosság fejlesztésének a kérdésköre. A számtalan anyanyel-
vi játék közül kiemelve néhányat, említhetjük meg a fonémák megkülönböztetését szolgáló *Mit
mondunk? címűt*: pl. *Mit mondunk a doktor néninél? – Á, Mit mondunk, amikor csodálkozunk? – Ó,*
vagy utánozthatunk állathangokat is, pl. *Mit mond a csacsi? I – Á, majd megkérdezhetjük a*
gyermektől, hogy hány hangot hallottak, egyet vagy kettőt. E játékok során érzékeltethetjük, fel-
ismertethetjük a gyermekekkel a kiejtett hangzók időtartama közötti különbséget is oly módon,
hogy az eltérő időtartamú hangoztatás mozgással kísért formában jelenik meg. A gyermek rövid
hangzót hallva (le)guggol, hosszú hangzót hallva (fel)áll.

A hangokból felépülő szavak észlelésére alapoz az a majdani összeolvasást segítő játék,
amely a *Találd ki, hogy mit mondtam?* címet kapta, s melynek lényege, hogy a gyermek hangokra
bontva hall rövid, egyszerű szavakat, s az így hallott mozaikokból neki kell összeraknia a teljes
szót: pl. A – L – M – A, A – J – T – Ó stb.

Az óvodás gyermekek egy jó része nagycsoportos korában már ismeri a nyomtatott nagybetű-
ket, ezek segítségével nevét le is tudja írni, ez esetben az óvodapedagógusnak nem lehet feladata
az, hogy e grafikus jelek alkalmazását ne használja ki. Erre alapozva ugyanis *Kép és betű* kártyák
felhasználásával jó lehetőség adódik a *látom – hallom – mondom* hármas asszociáció működésé-
nek kiaknázására.

A nyelvi tudatosság alakításának kapcsán fontos feladat a gyermek természetes ritmusérzé-
nek megtartása is. Szótagoltnál csakis az adott nyelv szótagolási szabályinak megfelelően – va-
gyis az adott nyelv ritmusának megfelelően – szabad. E szabályt érvényesítendő tehát arra kell tö-
rekedni, hogy a mondókák közül minél több olyat válasszon az óvodapedagógus, amely ténylege-
sen szótagolva mondogatható: pl. *Csön-csön gyű-rű, a-rany-gyű-rű, Ná-lad, ná-lad e-züst gyűrű,*
Itt csö-rög, itt pö-rög, itt add ki!

A nyelvi tudatosság alakítása mellett az írás-olvasásra való szocializálás lehetőségeinek ki-
használására is törekedni kell. Célunk ennek megfelelően minél több olyan helyzet, játék, szituá-
ció teremtése, amelynek során írás-olvasás eseménnyel találkozhat a gyermek, illetve megtapas-
talhatja az írás-olvasás esemény funkciójának jelentőségét. Az óvodai élet mindennapjainak szer-
vezése során ilyen élmények biztosítását szolgálja az, ha pl. az óvodapedagógus a gyermekekkel
együtt tölti ki a másnapi ebédrendelést; vagy ha egy-egy kérését nemcsak szóban, hanem írásban
is megfogalmazza a szülők számára. A gyermekek tevékenységei közül az olvasáshoz kapcsolódó
események közül az elalvás előtti meseolvasás emelhető ki, az íráshoz kapcsolódó eseményként
pedig olyan szerepjátékok jótékony hatása figyelhető meg, mint pl. az orvosos játék vagy postás
játék.

H. Tóth István

Balassi Bálint A magyar nyelvű egyéni líra megteremtője

Bevezetésül

1. Balassi Bálint kalandokban bővelkedő, zaklatott életet élt. Fűzzön tényeket, adatokat az alábbi hívószavakhoz, vázaltszerű mondatokhoz!
 - a) A század, amelyben élt.
 - b) Családja, származása, tanulmányai, nyelvismerete.
 - c) Öröksége.
 - d) Törekvései.
 - e) Kalandos élete.
 - f) Verseinek fogadtatása.
 - g) Művei, ezek sorsa.
2. Mit jelentenek ezek a kifejezések? Fejtse ki a jelentésüket, mutasson rá a Balassi Bálinttal való kapcsolatokra!
– *reneszánsz* – *humanista költő*
– *humanizmus* – *latin nyelvű műveltség*
– *reneszánsz költő* – *anyanyelvű műveltség*
3. A 16. század legkiemelkedőbb magyar költőjének száz verse, egy színműve, prózai fordításai, levelei maradtak fenn.
 - a) Keressen műcímeket, példákat a bevezető mondat igazolására!
 - b) Tanulmányozzon Balassi-verseket tartalmazó köteteket!
– Milyen témákat verselt meg a költő? Gyűjtsön verscímeket az egyes témákhoz!
– Mi jellemzi a költő stírofaépítkezését? Legyen figyelemmel a sorok és a szótagok számára, az ütemezésre, valamint a rímekre!
– Miképpen fejezik ki a vers és a dallam kapcsolatát a Balassi-művek?
4. Nézzon utána!
 - a) Mit jelent a *pünkösöd* szó?
 - b) Mikor s miért ünnepeljük pünkösöd ünnepét?
 - c) Milyen dalok, gyermekjátékok, szokások fűződnek a pünkösödhöz a magyar néprajzban?
 - d) Miért fontos a *pünkösödölés* az emberek életében? A válaszadáshoz hívja segítségül a néprajz-tudomány kutatásait és a saját tapasztalatait, élményeit is!
5. Olvassa el a *Borivóknak való* Balassi-verset! Figyeljen ezekre a szempontokra a mű olvasása közben!
 - a) Kik a tavaszének szereplői? Hogyan szól róluk a versben beszélő? Támassza alá idézetekkel a válaszait!
 - b) Tárja fel a költemény nyújtotta olvasói élményeit!

IN LAUDEM VERNI TEMPORIS: BORIVÓKNAK VALÓ

Az Fejemet nincsen már nótájára

Áldott szép Pünkösödnek gyönyörű ideje,
Mindent egészséggel látogató ege,
Hosszú úton járókot könnyebbitő szele!

Te nyitod rózsákat meg illatozásra,
Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákat is te öltöztetsz sokszínű ruhákba.

Neked virágoznak bokrok, szép violák,
Folyó vizek, kutak csak neked tisztulnak,
Az jó hamar lovak is csak benned vigadnak.

Mert fáradság után füremedt¹ tagokat
Szép harmatos fűvel hizlalod azokat,
Új erővel építvén üzéshez inokot.

Sőt még az végbeli jó vitéz katonák,
Az szép szagú mezőt kik széllel² bejárják,
Most azok is vigadnak, az időt mulatják³.

Újul még az föld is mindenütt te tőled,
Tisztul homályából az ég is teveled,
Minden teremtett állat megindul te benned.

Ki szép füven lévén bánik jó lovával,
Ki vigan lakozik vitéz barátjával
S ki penig⁴ véres fegyvert tisztított csiszárral⁵.

De jó időt élvén Isten kegyelméből,
Dicsérjük szent nevét fejenkint jó szüüből,
Igyunk, lakjunk egymással vigan szeretetből.

¹ *füremedt* (rég magyar szó): megfrissült, megerősödött

² *széllel*: szerteszéjjel, mindenfelé

³ *mulatják*: az időt mulatják jelentésben az időt töltik, eltöltik értendő

⁴ *penig*: a *de* ellentétes köztöszónak felel meg, a *pedig* alakváltozata

⁵ *csiszár*: fegyverkovács

6. Járjon utána a következő szavak, kifejezések jelentésének! Használja fel a tudását, amikor értelmezi a szövegkörnyezetüket!

– *hosszú úton járókot*
– *Az jó hamar lovak is csak benned vigadnak.*
– *Új erővel építvén űzéshez inokot.*
– *Ki szép füven lévén bánik jó lovával*
– *Ki vigan lakozik vitéz barátjával (...)*
– *Újul még az föld is (...)*
– *Minden teremtett állat megindul te benned.*

7. Vizsgálja meg a fenti versből kiemelt szavakat és strófákat a hangtörvények, valamint a hangfejlődés, továbbá a rímek tekintetében!

- a) *járákot, füven, penig, kegyelméből, fejenkint, szüüből;*
b) *az végbeli, az szép szagú;*
c) 4. és 8. szakasz

Gyűjtsön újabb példákat meglátásai alátámasztására Balassinak ebből az alkotásából!

8. Igazolja a *Borivóknak való* Balassi-vers újraolvasását követően, hogy ez a mű a 16. századi ember élményvilágát rajzolja meg, s közben az élet szépségének és megújulásának a dicséretét zengi!

9. Tanulmányozza a *Borivóknak való* című Balassi-vers szerkezeti és gondolati felépítését!

- a) Himnikus erejű a versindító megszólítás.
– Vallásos vagy világi érzelmeket hordoz a megszólítás?
– Miért tör föl ez a lelkesedés a lírai alanyból?
– Hogyan folytatódik ez az elragadtatott üdvözlés?
- b) A tavaszhoz mint élőlényhez fordul a versben beszélő.
– Hogyan szólítja meg?
– Melyek a tavasz áldásai?
– Hogyan hódol a természet a tavasz áldásaiért?
- c) A mezőkre kiszabadult végvári vitézek életénél hosszabban időz a tavaszt köszöntő.
– Elmúlt-e a tavasz ünneplése?
– Miért részletezi a versben beszélő a végvári katonák örömeinek a bemutatását?
– Melyik strófák ábrázolják a végbeliek életét?
– Mi emlékeztet arra, hogy nemrég még harcoltak a katonák?
– Mire vonatkozhat az *újul–tisztul–megindul* igesor?
– Hogyan terem egyensúlyt a költő az emberi érzelmek és a természet megújulása között?
- d) A befejező szakaszokban gondolatösszegzés és előretekintés olvasható.
– Mi történt „Áldott szép Pünkösödnek gyönyörű idejé”-n?
– Mit érzékelt az *újuló föld* és a *tisztuló ég* makrokozmikus ellentéte?
– Hogyan fejeződik ki a vallásos rajongás mellett a természetes emberi élet dicsérete?
- e) Mindvégig jelenlevő a petrarkizmus.
– Honnan való a petrarkizmus?

- Mit jelent az olvasó számára?
- Melyek azok a kifejezései, fordulatai ennek a költeménynek, amelyek nyomán érezhető a petrarkizmus?
- Keresse meg és értelmezze a vers látványra, hallásra, tapintásra vonatkozó képeit!
- Mi a szerepük itt az érzékszervekre ható költői képeknek és az ebben a műben érvényesülő petrarkizmusnak?

Foglalja egybe a fenti szoros szövegelemző olvasás keretében feltárt ismereteit! Igazolja, hogy *a tavasz-idő dicsérete ez a költemény!*

10. Tanulmányozza Balassi Bálint művének az érzelemvilágát!
 - a) Milyen érzelmeket kelt a verskezdő (versfelütő) sor?
 - b) Hogyan fokozódik az érzés hullámszáma a vers egészében?
 - c) Mi a többletjelentése az egyes szám második személyű megszólításnak?
11. A végváriak egyik közös multságának sűrűjében találja magát a versolvasó. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a költő a keresztény vallást sem tagadja meg.
 - a) Gyűjtse össze a versből azokat a kifejezéseket, fordulatokat, amelyek a feladat felvezető mondataiban foglalt állításokat támasztják alá!
 - b) Fejtse ki, hogy miért helyénvaló a pünkösdi ünnepének köszöntése a most olvasott Balassi-költeményben!
12. Az „Áldott szép Pünkösddnek...” kezdetű versről szokás elmondani, hogy a *természet, az egyén és a közösség* harmóniáját megéneklő műalkotás. Ez az alkotás valóban a harmóniát megéneklő költeménye Balassinak? Gyűjtse a tényekre épülő válaszához a vers szövegéből az egyes motívumokhoz (= természet, egyén, közösség) kapcsolódó főveket, mellékveket és igéket!
13. A költemény műfaja egyértelmű, mégis több kifejezéssel illelhetjük: *bordal, tavaszhimnusz, dicsőítő ének*.
 - a) Nézzon utána, hogy mit jelentenek az itt felsorolt műfajjelölő kifejezések!
 - b) Miért nem véletlen a *tavaszhimnusz* műfaji megjelölés?
 - c) Fejtse ki, hogy *bordalt* vagy a természetet és a vitézi életet *dicsőítő éneket* olvasott!
 - d) Véleménye szerint mi a műfaja ennek a Balassi-versnek? Indokolja meg az állítását!
14. Tanulmányozza a költemény ritmusát az alábbi szempontok alapján!
 - a) a sorok és a szótagok száma;
 - b) ütem, sormetszet, verselés;
 - c) rímfajták, rímelés
15. Olvassa el újra a *Borivóknak való* költeményt! Készüljön fel összegező, versértelmező dolgozat írására!
 - a) Idézzon fel a most olvasott Balassi-vers elemzésének eddigi legfontosabb megállapításait! Készítsen jegyzetet az idézetek felhasználásával!
 - b) Egészítse ki a jegyzeteit az újraolvasással született új észrevételeivel!
 - c) Pontosítsa a költővel és a pünkösdi ünnepével kapcsolatos információit!
 - d) Bizonyítsa be ezt az állítást: A *Borivóknak való* című vers az élet, s nem a halál és az elmúlás verse.

Ügyeljen dolgozata gondolatiságának és formavilágának megszerkesztettségére, az idézetek helyes, szakszerű rögzítésére, a kifejtésben alkalmazott szókincse választékosságára, helyesírása gondozottságára és kézírása küllemére!

Ha számítógépen készíti el ezt a dolgozatát, akkor alkalmazza körültekintően technikai ismereteit is!

HŰTLEN BARÁT

Hallgasd meg Istenem imádságomat,
Ne vesd meg én fohászkodásomat.
Figyelmezz rám és halld meg sóhajom,
Gyötrelmekben bolyongok s futván
fohászkodom:
Az ellenség szavától, gonosz szorongatástól.
Mert halommal hányják a bút fejemre
És haraggal támadnak ellenemre.
A szívem bennem megháborul,
Halál borzalma rámtolul.
A rettenet szívemre száll,
És elborít a borzadály.
S mondtam: Bár volna szárnyam, mint
galambnak,
Hogy elszállhatnék s lelhetnék nyugalmat.
Nagymessze futnék innen hirtelen,
A sivatagban venném lakhelyem,
Ott vernék gyorsan menedékhelyet föl:
Megoltalmazna széltől, fergegetgtől.
Rontsd őket el, Uram,
S nyelvükre széthúzást hozz,
Mert büntől és viszálytól visszhangzik a város.
Gonoszság virraszt éj-nap a falon,
És odabenn is bűn és borzalom.
Romlás vagyon belül,
Erőszak és csalárdság utcáin el nem ül.
Mivelhogy nem az ellenség gyaláz, –
Azt elviselném, –
Nem gyűlölöm fuvalog ellenem,
– Azt tán titokban elkerülném, –
De te vagy az, ki egymagas velem,
Ki társam voltál és meghítt felem,

Te, kivel egymást barátságba zártuk
S az Isten házáat egy lélekkel jártuk.
Lepje meg őket a halál,
Nyelje el őket élve a pokol,
Mert házukban a gonoszság honol.
Én pedig, én az Istenhez kiáltok,
És megszabadít az Úr engemet,
Este, reggel és délben panaszkodom,
sóhajtozom,
És meghallgatja könyörgésemet.
Ellenségeimtől békességet ad,
Mert seregestül reám rontanak.
Meghallgat Isten, ki trónol öröktől,
És megalázza őket hirtelen,
Mivel nincs bennük istenfélelem.
Barátjuk ellen nyujtják kezüket,
Megfertőztetik szövetségüket.
Írósvajnál szájuknak szava lágyabb,
Szívükben mégis harc lakik,
Ígéik lágy olajnál olvadóbbak,
Mégis vont kardok szavaik.
Az Úrra vessed terhedet,
Az Úr el nem hagy tégedet,
Igazt inogni vég nélkül nem enged!
Mélyére sujtod őket a halálos veremnek:
A vérszopók, az álnokok nem érnek napjaik
feléig, –
Én pedig, Uram, bizakodom benned.
(Fordította: Sík Sándor)

- c) Készítsen magyarázó lábjegyzeteket, esetleg kiegészítő széljegyzeteket is ennek a hatalmas érzelmi és gondolati ívű zsoltárnak a mélyebb megértése érdekében!
 - d) Foglalja össze Sík Sándor műfordítása felhasználásával: miről zeng ekkora hévvel, miért ilyen erős elszántságú a zsoltáros?
 - e) Tárja fel, mit jelentett a humanista Balassi Bálintnak a zsoltár műfaj, közelebbről éppen az LIV. zsoltár!
 - f) Hasonlítsa össze Balassi Bálint *Az te nagy nevedért...* kezdetű imádságos versét az LIV. zsoltárral! Igazolja, hogy ezen a művön építkezik a Balassi-költemény!
 - g) Miért szép az *Az te nagy nevedért...* kezdetű önálló költői alkotás? Fejtse ki a véleményét meggyőzően, tényekre, adatokra, az összehasonlításból levont következtetésekre alapozva!
4. Egy motívum évszázadokon, nemzeteken és nemzedékeken való átöröklését szemlélhetjük a továbbiakban. Arról van szó, hogy a XLII. (= 42.) zsoltár ismerete ugyancsak ösztönzőleg hatott Balassi Bálintra, erről tanúskodik a költőnek a *Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett* kezdetű verse. Lássuk a „szarvas” motívum fejlődését!

- A) Szenci Molnár Albert (1574–1634) Dávid király zsoltárainak magyar nyelvű művészi tolmácsolásában él ezzel a motívummal:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt uramra
És hozzá fohászkodik.
Tehozzá én Istenem
Szomjúhozik én lelkem!

(Részlet a *XLII. zsoltárból*)

- B) Ha felidézi Arany János *Toldi* című elbeszélő költeményének negyedik énekét, máris ismerős a motívum:

Mint a hímszarvas, kit vadász sérte nyillal,
Fut sötét erdőbe sajtó fájdalomival,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére,
És ezerjófűvet tépni a sebére;

(Részlet a *Negyedik énekből*)

- C) Sík Sándor (1889–1963) költő, író, műfordító piarista pap 1923-ban így szólaltatta meg ugyanezt, a *XLII. zsoltárt*:

Mint szarvasgím a források vizére,
Úgy sóvárog utánad én Istenem a lelkem,
Szomjazik lelkem az Isten után,
Az élő Isten, az erős után.

(Részlet a *XLII. zsoltárból*)

Ismerje meg a következő Balassi-művet!

Legyen figyelemmel olvasás közben mind a „szarvas” motívum kiteljesedésére, mind a költemény hangvételére!

PSALMUS XLII.

Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken, völgyeken széllal mind kergetett,
Rí, leh, s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kútfejeket,

Úgy keres úristen lelkem most tégedet,
Szerte mind kiáltván az te szent nevedet,
Szabadulására hogy onts kegyelmedet,
Mint forrásfejedet.

Ételem mert nincsen fohászkodás nélkül,
Italom csak méreg keserű könyvemtül,
Midőn ily szót hallok én ellenségimtül,
Kiben lelkem elhül,

Mond: Te számkivetett, nyavolás megomlott,
Amaz reménletted Istened most holott?
Tőled immár régen talám elhasomlott?
Hogy vagy ilyen romlott?

Mely szó csak meg nem öl nagy szegyenletemben,
Hogy kevés ellenség azt véti szememben,
Kin elkeseredem, s ottan jut eszemben,
Mint éltem helemben,

Midőn nagy sereggel, zengéssel-bongással,
Templomodban mentem szentelő áldással,
Szintén az ajtódig, sok szép hangossággal,
Oly nagy méltósággal!

De te mindazáltal, szomjú lelkem, ne féll,
Sőt régi uradban minden ellen reméll,
Bizván kegyelmében, higy és csendesesen áll,
Gonoszt hozzá ne véll,

Mert még megtéríti régi szerencsédet,
Kiben virágoztat jókkal úgy tégedet,
Tél után tavasszal, mint az szép kerteket,
Megáldja fejedet.

Kiért mondasz te is néki dicséretet,
Mint egy fülemile sok szép énekeket,
Ámbár szenvedjek hát érte mindenedet,
Nyellek sok bút s mérget,

Csak legyen korosként lelkével mellettem,
Hogy fájdalom miatt ne vesszen el élttem,
Mint Jordán és Hermon fogyhatatlan hitem,
Legyen erős lelkem.

Mert ha Tenger búsúl parancsolatjára,
Hát rám is ő ereszt bút bűnös fiára,
Támaszkodom azért jó akarátjára,
Mint atyám karjára.

Főképpen, hogy tudom már, hogy nemsokára,
Mégkönyörül rajtam az bosszúságára,
Az ki járt életem vesztére a kárára,
Szégyenvallására.

Kiért áldom őtet, erős kösziklámot,
Csak ne hagyja fogyni el bizodalomomat,
Mikor bosszontással gyűjtják nyavolámot,
Mint olajjal lángot,

Mondok: Csak ne kérdjék, hogy hol én Istenem?
Mert mérgemben akkor nem tudok mit tennem.
Hogy azzal terjesztik keservemet bennem,
Kész volnék holt lennem.

No azért elbágyadt lelkem te ne búsull,
Buzgó imádsággal sőt uradra burull.
Erős remésséggel csak ő hozzá szorull,
Tőle el ne fordul.

- Mit vagy kit jelképez a szarvas az itt olvasott hasonlatokban?
- Mi a stilisztikai többletjelentése ezeknek a „szarvas-kép”-eknek?
- Egyetért-e azzal, hogy allegória a *Mint az szomjú szarvas*, ... felütésű költői szövegmű?
- Ki volt Dávid király? Miben nyilvánul meg a hasonlóság Dávid király és Balassi Bálint között?
- Elemezze körültekintően, meggyőzően Balassi *Mint az szomjú szarvas*, ... kezdetű költeményét! Vegye figyelembe a következő szempontokat, amikor elolvasásra ajánlja Balassi Bálintnak ezt a lírai remekművét!

- A vers keletkezési körülményei, témája;
- a műalkotásban megszólaló érzelmei, vágyai;
- a költemény kifejezésvilága, nyelvezete;
- a vers zeneisége;
- a mű hatása az olvasóra;
- elolvasásra ajánlás.

* * *

Farkas Veronika

Orbán Ottó: *Melyben Balassi módján fohászkodik* – a régi magyar irodalom továbbélése a kortárs lírában

Művelődési anyag: Orbán Ottó: *Melyben Balassi módján fohászkodik*

Tematikus egység: Az evokáció szerepe a posztmodern lírában

Az óra típusa: új anyagot feldolgozó óra

Az óra helye: 12. osztály

Az óra célja: a régi magyar irodalom evokatív továbbélésének bemutatása a kortárs lírában

Munkaformák, módszerek: csoportmunka, frontális munka

Szakirodalom: In memoriam Orbán Ottó – Ostromgyűrűben, szerk. Lator László, Nap Kiadó, 2003

<i>Idő</i>	<i>Az óra menete</i>	<i>Munkaformák, módszerek</i>
0–10	Szervezési feladatok: jelentés, fénymásolatok kiosztása. A fénymásolaton Balassi Bálint <i>Egy katonáéneke</i> és Orbán Ottó <i>Melyben Balassi módján fohászokodik</i> című verse. Néhány fontos információ Orbán Ottóról (1936–2002, művészete átmenetet képez a modern és a posztmodern költői hagyomány között) Tanári bemutatás. Megfigyelési szempont: – Hogyan utal Orbán verse Balassiera? A evokáció korábban már tanult fajtáinak rövid átméltatása (kérdés-felelet). Csoportok alakítása: az első csoport feladata a formai, a második az akusztikus, a harmadik a tartalmi-hangulati, a negyedik pedig a strukturális evokáció megfigyelése. (Ha teljes, pl. 32 fős osztállyal dolgozunk, 2-2 csoport ugyanazt a megfigyelési szempontot kapja.)	Frontális munka Fénymásolat (l. melléklet!)
10–15	A csoportok megbeszélik a feladatot.	Csoportmunka
15–25	Ellenőrzés: a csoportok bemutatják megoldásaikat; mindenki írja a többi csoport feladatát is. A megoldások a táblára is felkerülnek. Formai evokáció: a Balassi-strófa bemutatása az Orbán-versen (fontos, mert egyértelműsíti a Balassira való utalást) Akusztikus evokáció: pl. <i>szébb dolog az végeknél – szébb dolog az ép testnél</i>: amíg Balassinál evidencia a fiatalság, vitézség, testi erő együttese, addig Orbánnál az ép testre fordul a figyelem az evokáció által, ami egy más szemszöglet jelent: már előre jelzi az idős, beteg ember szemszöglet Strukturális evokáció: – ellentétezés (élet-halál): -> élet – Balassinál az ifjúság határtalan lehetőségei a széllel a mezőn való nyargalásban fejeződnek ki, melyet Orbán elméletileg fogalmaz meg szándék és mozdulat egységében. A szélben nyargalásnak mint szabadság lehetőségnek a hinta-metafora felel meg az Orbán-versben -> halál – Balassinál a harcban eleső katonára értendő, míg Orbánnál az öregedő, beteg emberre, aki a szabadságot csak annak hiányában képes felfogni (– de: a Balassi-vers középső versszaka (az ember dicsőségére, nagyságára való utalás), a pillér hiányzik az Orbán-versből) Tartalmi-hangulati evokáció: – tágas, szabad terek: mindkét vers első versszaka a tágas terekben megnyilvánuló reneszánsz szabadságeszményt idézi (madarak, ég, mező, szél, fény) – reneszánsz életöröm: szabadságszimbólumokban nyilvánul meg (l. fent)	Frontális munka

	(– de: a reneszánsz virtus, a harci kedv – 8. vsz. – hiányzik Orbán verséből, aki egy mesterséges, 20. sz.-i környezetből – erkély – próbálja átélni mindezt Balassin keresztül)	
25–35	Tanári kérdés: – Vajon miért idézi Orbán Ottó Balassit? Várható válaszok: – szükségesnek érzi kapcsolódását a magyar irodalmi hagyományhoz – tudatosan reflektál az intertextualitás tényére, arra, hogy szövege csakis más szövegek erőterében létezik – valamiért saját maga számára is érvényesnek érzi Balassi mondandóját – Balassi egyfajta példakép lehet számára Tanári kérdés: – Vajon egyetért Orbán Balassival, vagy el- lentmond neki? Mi lehet ennek szerepe a jelentésteremtés- ben? Várható válaszok: – egyetért vele, hiszen ugyanúgy dicsőíti az életörömet – nem ért egyet vele; a betegség, a halál említése minden egyes versszakba elégikus hangulatot visz – Balassinál is megjelenik a halál, az elmúlás gondolata, de az a vitézi élet része, nem rombolja le az ember dicsősé- ségét, nagyságát, nem csorbítja a reneszánsz életörömet, míg Orbán versében az életöröm csak nosztalgiaaként, elé- gikusan létezik	Frontális munka (kérdés-felelet), esetleg vita
35–45	Tanári összefoglalás: – a jelentésteremtésben mind az azonosságoknak, mind az eltéréseknek szerepük van – Orbán tovább viszi Balassi életöröm-igenlését – nagyon fontos Balassi versének megidézése: ha nem olvassa Balassit, Orbán sem láthatná ilyen fényesnek, tágasnak a világot – ugyanakkor a különböző költői léthelyzetek interferenciát teremtenek a két szöveg között – Orbán verse végül is másról (öregségről, betegségről, elmúlásról) szól, mint Balassié – Balassi idézésével Orbán nemcsak a régi magyar irodalmat idézi meg, hanem egy teljes irodalmi hagyományt: verseiben Balassi is reneszánsz költőket imitál, a reneszánsz maga pedig az antikvitást imitálja – hipertextualitás (téma, motívum merítése több elődtől) Házi feladat: Orbán Ottó ebben a versében nemcsak a vitézi énekekre, hanem a Balassi által kedvelt másik két verstípusra, a szerelmi és az istenes versekre is rájátszik. Keressetek a versben utalásokat a szerelmi és az istenes tematikára, és az órán alkalmazott szempontok alapján hasonlítsátok össze Balassi szerelmi és istenes költeményeivel (<i>Hogy Júliára találta, így köszöne neki</i>, valamint a szöveggyűjteményben szereplő istenes versek)!	Frontális munka

Balassi Bálint: Egy katonaének, In laudem confiniorum az „Csak búbanat” nótájára

1. Vitézek, mi lehet ez széles föld felett
szebb dolog az végéknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól,
kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot
ád, ki kedves mindennél.
2. Ellenség hírére vitézeknek szíve
gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is
vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik,
homlokán vér lecsordul.
3. Veres zászlók alatt lobogós kopiát
vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt távol az sík mezőt
széllyel nyargalják, nézik;
Az párduckáppákkal, fényes sisakokkal,
forgókkal szép mindenik.
4. Jó szerecsen lovak alatt ugrálnak,
hogyha trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll,
nyugszik reggel, hol virradt,
Midőn éjten-éjjel csatavissel
mindenik lankadt s fáradt.
5. Az jó hírért, névért s az szép tisztességért
ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát
mindeneknek ők adnak,
Midőn, mint jó rárók, mezőn széllyel járók,
vagdalkoznak, futtatnak.
6. Ellenséget látván örömmel kiáltván
ők kopiákat törnek,
S ha súlyosan vagyon az dolog harcokon,
szólítatlan megtérnek,
Sok vérben fertezvéen arcul reá térvén
űzöt sokszor megvernek.
7. Az nagy széles mező, az szép liget, erdő
sétáló palotájok,
Az utaknak lese, kemény harcok helye
tanuló oskolájok,
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség
s fáradtság múltságok.
8. Az éles szabályokban örvendeznek méltán,
mert ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken véresen, sebesen,
halva sokan fektüsznek,
Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója
vitézül holt testeknek.

9. Óh, végbelieknek, ifjú vitézeknek
dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerteszerént vagyon
mindeneknél jó neve,
Mint sok fát gyümölcscsel, sok jó szerencsékkel
áldjon Isten mezőkbe!

(Balassi Bálint Versei, Balassi Kiadó, Budapest, 1993)

Orbán Ottó: Melyben Balassi módján fohászodik

Isten szabad ege,
madarak serege,
széljárta, tág fényesség –
legfényesebb nekem,
aki nagy betegen
az erkélyről nézek szét,
röptében bemérve
s szememmel kísérve
egy-egy csapongó fecskét...

Ifjúság, mi lehet
e széles föld felett
szebb dolog az ép testnél?
Szándék és mozdulat
együtt küzd és mulat,
mint egy hiten két testvér,
s te csak röpködsz, hinta,
s könnyen haladsz, mintha
vajba mártott kés lennél.

Későn lett szavam rád,
levegős szabadság,
amikor már rég nem vagy,
ha fölkel is napod,
sugárzó alakod,

kívül süit csak, *ott benn* fagy;
az idő nagy hamis,
mint a szerelem is,
legizzóbb, ha épp elhagy.

Most hívvlak hát téged,
szabd rám szemmértéked,
megfizettem az árát:
lappangó öregség,
bujkáló betegség
orgyilkos törként jár át –
tedd meg hát, hogy híved,
fölfoghassam műved
határtalan határát!

Egy rossz kempingszékben
ülve, mint az égben
görgő felhőgomolyban,
így beszéltem ahhoz,
ki télre nyarat hoz,
s nem tudni, ha van, hol van,
mégis ott van minden
szíromban és színben,
s minden halvány mosolyban.

(Orbán Ottó Összegyűjtött versei, Magvető Kiadó, 2003)

Holczer József

„Keresem a szót...” – az illőbb szakszót!

A nyelvészetnek/nyelvtudományak is kétségkívül megvan a maga bevett terminológiája. Szerencsére, ennek egy része olykor már az általános iskolások előtt sem ismeretlen. Ezért is kelthet nem kis meglepetést, ha helytelenül használják, vagy inkább más valamivel keverik össze a még pallérozottabb írástudók: fordítók, közírók, szépirodók... Bizony, ilyenre még 2008-ban is akadtak példák!

Álljon itt egy részlet a „Pakolások. Agyagkúrák” című, olaszból fordított könyvecskéből!

Világos, hogy ha a csatornák egyikének útvonala eltömődik és elzáródik, akkor az energia nem képes a továbbiakban elérni célpontját. Vagyis *metaforával* élve, ha az erőműből nem érkezik áram, a rákapcsolt berendezés leáll. (90. o.)

Az említett könyv függelék része becsülettel jelzi, hogy a „Gyógyító masszázsnak” kötetből vett át néhány oldalt. A fordító dicséretére legyen mondva: az olasz eredetit ő még egyszer lefordította, tehát nem vette át szolgáiban a másikat, szintén nyelvünkre átültetett kötet szövegrészét. Az ő utolsó mondata amabban így fest magyarul, és itt figyeljünk a közös nyelvészeti szakszóra:

Egy *metaforával* élve: ha az áramkör valahol megszakad, akkor az áramba kapcsolt berendezés nem fog működni. (60. o.)

Közös terminus tehát a metafora. Ami, ugye, magyarul – leegyszerűsítve – összevont hasonlat. Csakhogy itt nagyon is szépen kifejtette az író a „hajazás” mibenlétét. Úgyhogy metafora helyett elégegyünk meg ezzel: *hasonlat!*

XVI. Benedek pápának immár „Az egyház apostoli arca” című könyvét is olvashatjuk magyarul. Itt két helyen találtam (szintén magyarul) nyelvészeti szakszót. Idézem a két mondatot – mindjárt a helyesbítéssel:

1. A Tizenkettő szentírási felsorolása két ilyen nevű személyt is említ: Jakabot, Zebedeus fiát és Jakabot, Alfeus fiát (...), akiket általában az idősebb Jakab és a fiatalabb Jakab *megszólítással* különböztetünk meg. (62. o.)

Aligha! Szó sincs itt vokatívusról! Helyesen tehát: *megnevezéssel*.

2. Híres és már-már *közmondásszerű* a hitetlen Tamás jelenete... (98. o.)

Felütöttem O. Nagy Gábor jeles szótárát a H-nál is, a T-nél is. Egyáltalán nem hozza: sem szólásként, sem pedig közmondásként, ahogy a fordító ezt szeretné! Az elcsépelés, agyonkoptatás miatt a hitetlen Tamás esetében ez a helytálló: *közhelyszerű*.

Végül egy eredeti magyar mondat jöjjön, szintén szakszóval. Modern szépirodvetette papírra: aki nem hiszi, megtalálhatja a „Körkép 2008” 107. oldalán:

A *hangjában* azonban ünnepegyesség zengett... Ké-rem. Gulyás-leves. Ö-rü-lök. Az *ö-betűkkel* jól elvult, kilökte a szájából, mintha köpne...

Igen. „Keresem a szót, keresem a hangot...” – juthat eszünkbe a jó négy évtizedes Illés-sláger. Az ábrázolt elbeszélőfigura, minthogy beszélt, csakis az *ö-hangokkal* volt el! Erdemes hát mindig keresni a megfelelő szót: ha kell, akkor az odaillő szakszót...

Csuszekli és szilvonya

Van a *szóalkotásnak* egy speciális fajtája, amelynek egy-egy remekére igencsak rá-rácsodálkozom. Tehát nem képzéssel, nem is szóösszetétellel van ilyenkor dolgunk, hanem *két szóból* úgy hoztak létre *egy harmadikat*, hogy *csupán a részeit* illesztették össze. Mondhatnánk őket egy kis jóindulattal „csonkolt/csonkított összetételiek”-nek is, ám a leíró nyelvtan inkább *szövegyülésről* beszél. Ez esetben a kiinduló szavak és a származékszó egymásnak szinonimái, rokon értelmű megfelelői. Például: az *ordít* és *kiabál* ötvözéséből *ordibál* lett, a *csokor* és *bokréta* vegyítése pedig létrehozta a *csokréta* alakot. Hasonló módon jönnek létre a *szóösszerántás* „termékei”, ez igen kedvelt módszere volt a *nyelvújításnak*. Így lett a *levegő* plusz *égből lég* vagy mondjuk a *cső* és az *orr* egybezhúzásából a *csőr*. Ha szűken az utóbbi évszázadot nézzük: az effajta új szavaknál általában – de nem feltétlenül kötelezően – igencsak van egy közös, fölérendelt fogalom, amely megteremti a kapcsolatot a kiindulási szavak között.

Böven akadnak *nemzetközi* – vagy legalább is *más nyelvekben* létrejött – vegyítések. Gyermekkorom óta ismerem a *zetor* szót, amelyről több magyarázat járja. Hajlok arra az etimológiai megközelítésre, hogy a szinte minden szláv nyelvben *zevel* kezdődő ’föld’ szó rövidült meg a csehben – hiszen

Csehszlovákiában gyártották! – és kapcsolódott a traktor hátuljához, mármint a szóalakban. Vagy csupán egy-két évtized távolába nézzünk vissza: nem is kell elemeznünk az ilyen összerántásokat, mint például *Euros/h/ima, katasztrójka...* A minap valaki új japán kocsit vett, amelyen a *Yaris* márkanév díszleg; kész volt rögtön a magyarázattal mondván: ez a Japán és a *Paris* nevekből állt így össze! Hígygyük el neki... Ezekhez képest szinte már magyarnak számít a *motel*: természetesen a *motor* és a *hotel* rejtőzik benne. És ide kíváncsnak a *hamburger* változatai is, teszem azt: a *thai-* és egyéb *burgerek*, nem beszélve a *sajtburger*től.

Az *állatvilágban* is elő-előfordul ezen névadási mód. A *puma* és *ocelot* nemcsak genetikailag kereszteződhet, de alakitanilag is: *puce*lot is, *ocema* is létrejöhet. Ahogy aztán a vízából és a *kecsegeből* a *vicege*; *tigris* és *oroszlán* nászából a *tigroszlán*; *nyúl* és *macska* párosításából a *nyucska*. Vigyázat, *kakktojás* jön, mégpedig a *cickány*. Ez bizony *nem* a *cica* és a *patkány* közös utóda!

Акár *földrajzi*, akár *intézménynev*: telitalálat a fontos nyári találkozóknak színhelyeül szolgáló *Tusványos*! Köztudott, hogy két erdélyi hely vonódik itt egybe: *Bálványos* és *Tudnádfürdő*. El is indulhat a fantázia e téren: itt van két, Kecskemét melletti község, amely egymásnak is szomszédja. Ki tudja, nem lesz e kettejükből száz év múlva *Ballácia*. Ma *Ballószög* és *Helvécia* a nevük. És ez városokkal is megtörténhet! Például: *Kőrléd*. Elárulom: *Nagykörös* és *Cegléd* vonattak egybe.

Látjuk: ezek már *egyedi* „termékek”, úgynevezett *hepax legomenonok*. De az ilyen – alkalmi – szerkesztményeknek is van létjogosultságuk! Kettőt említék. Telente zoknit húzok a cipőmre, hogy megóvjam magam a jégen elcsúszás kellemetlenségeitől. Erre egy külön szót talált valaki nemrégiben: *csuszekli*. Érzékeljük benne a zokni szinonimáját, a *fuszekli* és még inkább a *csúsz/csúszik* igét. Amellett kitűnő *tömörítése* is ennek: *csúszásgátló fuszekli*. Utolsó példám is magammal kapcsolatos. Pikáns ízű itallal kínált egy család. Kérdésekre elmondták: Erdélyből hoztak *áfonyát* és nyakon öntötték *szilvapálinkával*. Rögtön megalkottam a nevét, legyen ezentúl: *szilvonya*. Nem szándékuk levédetni, így a szilvonya elterjedését nyelvi örömmel veszem...

Dóra Zoltán

„Várj reám, s én megjövök”

Szimonov közismert költeményének, a *Várj reám!* (Zsgyi menyja) címűnek vernusz „visszatérek” szavát magyarra így fordították: *megjövök*.

Mint tudjuk, nyelvünkben a *jön* a közeledő mozgást, a *megy* pedig a távolodást jelöli meg. Az élőbeszédben azonban gyakorta előfordul, hogy a *megy* helyett is a *jön* igét használják. Értelmező kéziszótárunk a *jön* első jelentését így fejtí ki: „Felénk, a beszélő felé közeledik.” Az első jelentésnek azonban van egy sajátos jelentése is, a *megy*, amelyet a szótár a bizalmas stílus szavának minősít. A példa a következő: „**Jössz már? Megyek.**”

Az említett Szimonov-versben a fronton harcoló katona valóban tehát nem *jön*, hazamegy. Hogy állunk hát versbeli *megjövök* szóval? Talán helyesebb lett volna így: hazamegyek? Ismét az értelmező kéziszótárhoz kell fordulnunk, ahol a *megjön* ige jelentéséről ezt olvassuk: „Eljön oda, ahol várják. ~ **vendég**. Visszatér.” A versbeli lírai én tehát *visszatér* otthonába, ahol várják.

Mint érdekességet jegyzem meg azt is, hogy az orosz nyelvben nem különül el a beszélő felé közeledő, illetve az attól távolodó mozgás. Az *igyt* egyaránt jelenti azt is, hogy *jön*, és azt is, hogy *megy*. Jegyezzük még meg azt, hogy a műfordítás nem egyenlő a szó szerinti fordítással, hiszen az adott nyelvre való áttételtéskor figyelembe kell venni a verstani szempontokat is. Az említett vers *megjövök* szava tehát kifejező, beleillik a költemény ritmusába is.

De térjün vissza az írás elején felvetett *jön* és a *megy* igékre! Nádasdy Ádám a *Tetten ért* szavak 2008. október 3-i adásában szólt arról, hogy 10 emberből 8 a *megyek* helyett azt mondja, hogy *jövök*. Ebből az adatból az tűnik ki, hogy ez a többségi nyelvhasználat. De vajon mindig az a helyes, amit a többség használ? Lehet, hogy a *süksükölők*, *szukszükölők* és *nákolók* száma is több, mint azoké, akik a köznyelvi norma szerint beszélnek, csakhogy az említett igealakok legfeljebb a tájnyelvben fogadhatók el.

Nézzük, mit ír a Nyelvművelő kéziszótár! „A *jön* és a *megy* ige használatában nagy általánosságban a következő szabályszerűség érvényesül: a *jön* a beszélő v. a beszéd helye felé tartó mozgást jelent, a *megy* a beszélőtől v. a beszéd helyétől való távolodó mozgás.” – A példák pedig a

következők: *előbb hozzánk jön, utána hozzátok megy, a munkahelyéről jött, a munkahelyére megy.*

Én tehát az értelmező szótár „bizalmas” szava helyett inkább pongyolának minősíteném a jövők megyek értelemben való használatát.

Megjegyzem, hogy a jövők divatja nem mai keletű. Már a múlt században felütötte a fejét, elsősorban Pesten. Erről tanúskodik Sajó Sándor tréfás versikéje, amely 1925-ben íródott, és helyet kapott a Grétsy László szerkesztette, 2000-ben megjelent A mi nyelvünk című válogatásban. A versben arról van szó, hogy egy hölgy két barátnőjének telefonál, és meghívja őket másnapra vendégségbe. Idézzünk a versből! „Mancit, Irént hívja Klára / – Jöjjetek el hozzám holnap / – jó; *eljövök*, ha otthon vagy, – / Felel Mancsi. Szól Irén is: / *Odajövök* akkor én is. –

A költő joggal bírálja ezt a pongyola „jövöközést”, és ezzel a csattanóval zárja költeményét: „Szörnyet hall az ember szörnyet; / Sose mennek, mind csak jönnek; / Így haladva itt már eztán / A jöttment is *jöttjött* lesz tán...”

* * *

„Az ember mértéke embersége” (Köszöntjük a 100 éves Anavi Ádámot)

Húszévi távollét után küldi *Találkozás és köszönés* című versét szülővárosának Anavi Ádám:

*„...de jó, hogy megvártatok
kurta utcák, anyámarcú házak, görbe villámhárító a tornyon,
líget, gesztenyesor, megsüllyedt pad
úgy, ahogy magammal vittelek!”*

Szomorúan zárja a versét: „nincs kinek visszaköszönni.”

Most nemcsak Tordáról, Kolozsvárról, egész Erdélyből hangozzék a köszönés-köszöntés Temesvárra:

Adjon Isten minden jót, egészséget, békességet Tanár Úr!

Köszönjük a szép, választékos beszédre intő tanácsait, anyanyelvünk szépségét, kifejezőerejét hirdető tanításait, köszönjük, hogy tapasztalatát, életbölcességét két kézzel osztotta/osztja. Köszönjük, hogy az irodalomszervezők között is legelől állt, a betűrend szerinti névsorban is, s azok között is, akik Temesváron, a Bánságban, egész Erdélyben az irodalmi életet, az alkotóműhelyeket, irodalmi köröket létrehozták.

Köszönjük a *Drága ének* című versét, melyet szeretettel ajánlott nekünk, s amelyet most alkotója iránti szeretetünk, s anyanyelvünk iránti tiszteletünk jeléül idézünk!

*Anyanyelvünk drága ének, / dallam a gyermek fülének,
dal, amelyet ezredévek / mélyéből hoz fel a lélek.
Minden szó anyánk vetése, / benne apánk szívverése.*

*Úgy szeressed, mint anyádat, / nem vehetsz helyette másat;
örömdetet, és bánatot / más nyelven csak dadoghatod,
anyanyelved ha felejtet, / összezugszorodik lelked.*

*Szólsz vagy hallod: ízét érzed, / ezzel kelsz és ezzel végzed –
ezzel, melyen át a reggel / gondban is szebben dereng fel.
...Antennád, melyet kitérsz a / közelre s a nagyvilágra –
arany kulcs, mellyel megnyitják / más nyelvek szívének titkát.*

*Azokét, akikkel minden / órád együtt éled itten,
s együtt sűrítve a percet / lombotatod anyanyelved,
virágoztatod mindvégig, / s csillagot pattintsz az égig.*

A körösrévi hajdani nyolcadikosok nevében is – nagy tisztelettel **dr. Málnási Ferenc**

(Anavi Ádám 1909. február 26-án született, 2009. február 24-én hunyt el.)

Angyal László

Nyelvtörténeti tanulságok helységnevek elemzésével (Losonci járás, Szlovákia)

A nyelvi műveltséghez hozzátartoznak bizonyos névtani alapismeretek a személynevek és a földrajzi nevek köréből. Iskolai munkánkban érdemes kihasználnunk azokat a lehetőségeket, amelyek a közvetlen környezethez, a lakóhelyhez vagy a nagyobb tájegységhez kapcsolódnak. A gyereket általában érdekli a nevek etimológiája, és magyarázatainkat kiegészíthetjük nyelvtörténeti ismeretekkel.

A helységnevek több évszázados vagy évezredes múltra tekinthetnek vissza. Némelyikük csupán értelmetlen hangsor a mai ember számára. Vizsgálatukkor elengedhetetlen szempont a névadás indítékának és motivációjának ismertetése. Egy-egy helységnév mai állapota diakrón nyelvi metszetek keresztműzében vizsgálható. A következőkben a Losonci járás példaanyagára támaszkodva toponimák nyelvtörténeti elemzésére vállalkozom, nagy hangsúlyt fektetve a helységnevváltozatok hang- és alakérténeti, valamint jelentéstani sajátosságaira.

A magyar földrajzinév-adás számos rokon vonást mutat személynévadásunk történetével. A földrajzi nevekben azonban még a személyneveknél is jobban megmutatkozik a hagyományozódó, időtálló jelleg: jelentős részük évszázadokon keresztül fennáll, és csak bizonyos körülmények hatására vesz el. E körülmények között említendő a lakosságcsere, elsősorban azon fajtája, amikor a kérdéses terület új betelepülőinek nemigen volt módjuk érintkezni a kipusztult vagy elköltözött régiekkel. A korábbi nevek eltűnéséhez, jelentősebb méretű átalakulásához vezetnek például a gazdaság- és birtoklástörténetben bekövetkezett nagyobb változások is. A helységnevek időtállósága természetesen az általuk birtokolt terület lakossági viszonyaitól, betelepüléstől és területi átrendezésektől is függ. Életkoruk egyenes arányban áll azzal, hogy mekkora területen élnek, ill. a társadalomnak milyen létszámú egyedei, csoportjai ismerik és használják őket.

Dél-Szlovákiában a Losonci járás helységnevévallományának jelentős része bizonyítottan szláv eredetű. A szlávok már a honfoglaló magyarok bejövetele előtt letelepedhetett a területen, így a térségben magától értetődően nem lehetett a honfoglalás előtti időszakból származó magyar eredetű név. Az esetleges korai magyar névadási kísérleteket eltűntette az idegen lakosság névadása.

Az ősmagyar kor földrajzi névi viszonyait még a személyneveknél is kevésbé tudjuk megítélni, egyrészt azért, mert ebből az időből egyáltalán nem maradt ránk nyelvi emlék. A vizsgált nevek jelentős része így sem idegen eredetű, mert nagy részük magyar köznévi előzményekre vezethető vissza (pl. *Rózsaszállás* neve arra utal, hogy ott vadrózsával benőtt terület lehetett). A személynevből alakult településnevek esetében már jelentősebb idegen nyelvi hatások figyelhetők meg. Ez a helységnevtípus eleve jobban ki volt téve a változékonyságnak (pl. *Sávoly* a *Saulus* személynevből). A köznévi alaptagú nevekben a jelölt és a jelölő viszonya megváltozott, eredeti jelentésüket elveszítették, hiszen nagyrésztük tulajdonnevesült (pl. *Jelsőc* tövében az ősszláv 'égerfa' rejlik). Tehát keletkezésük nyelven kívüli okokra, a valóság új tényeinek, összefüggéseinek megismerésére (településtörténeti mozzanatokra, új földrajzi objektumok megjelenésére stb.) vezethető vissza (vö. Benkő 131). Természetesen az új elnevezési szükséglettel szembesült a honfoglalás előtt hazánk földjén megtelepült szlávok is, amint azt pl. a mai *Pilis* ('kopasz hegytető') vagy *Fülepilis* helységnév bizonyítja.

Érdekes kutatási irányt jelent a szláv–magyar nyelvi hatás, valamint a magyarnak mint átvevő nyelvnek az eredeti szláv nyelvi formákat átalakító történeti mozzanata, tehát az, hogy a kölcsönözö nyelv miképpen igazította a névalakot a magyar fonémaállományhoz és hangrendszerhez. Ehhez kapcsolódva segítségül hívom Kniezsa István fontos meglátását, miszerint azok a helységnevek, amelyek két vagy több nyelvben értelmileg megfelelnek egymásnak, nem fordítás útján keletkeztek, hanem azonos szemléleten nyugvó, az objektív tartalomnak megfelelő,

egyidejű névadáson alapulnak. Kniezsa tipológiája „a párhuzamos helynévadás” jelenségét állítja a névtan szolgálatába.

A szláv helységnevképzők tipológiája kellően bizonyítja a szláv névadást. A forrástörténeti adatok, oklevelek, tizedjegyzékek és alapítólevelek tanúsága szerint a Losonci járás helységneveinek zöme a XIII–XIV. században keletkezett. Ekkor már az érintett terület jelentős részén éltek szláv népcsoportok, nyelvük azonban még kevésbé különbözött egymástól. A helységnevek arról tanúskodnak, hogy a nyugati szláv mellett a déli szláv nyelvet is beszélhették a térségben (pl. *Perse* mai szlovák formája, a *Prša* alig különbözik a szerb-horvát *Pršo* személynévtől). A magyar–szláv érintkezések kapcsán az átadó nyelv megállapításában szerepet kaphat a szóföldrajzi kritérium is. A helységnevek pontos nyelvi eredetét az is nehezíti, hogy a szláv mint gyűjtőfogalom merülhet fel az átvételnél, hiszen a magyar nyelvnek ezek mindegyikével lehetett kapcsolata. Tipikus példa erre *Pinc*: etimológiai fejtésében több „mai” szláv nyelvből vett eredeztetés is valószínűk tűnhet. Eszerint a szlovén *pince*, a szerb-horvát *Pinče*, *Pinčiča*, a cseh *Pinovice*, *Pine* szóalakok is adhatják az eredeztetés hátterét. A makrotoponima a tövekhez járult képzők alapján egyértelműen pusztaszó személynévből keletkezett magyar névadással, és a forrásokban mindvégig családnévként szerepel. A szláv eredeztetést azonban kétségbe vonja az a tény, hogy a név a német nyelvben is megtalálható *Binz*–*Bintz* alakokban. Tehát az sem vethető el, hogy elsődlegesen a német az átadó nyelv.

Egy-egy helységnevéjlesztésben a nyelv területi kötöttsége is számon kérhető, de az ómagyar kori szóképzés területi különbségeit nem ismerjük olyan behatóan, hogy abból etimológiai következtetéseket vonhassunk le. Az átvétel időpontjának meghatározásában és az eredeztetések biztosabbá tételében a hangtani fejlődések és előzmények szolgálatát a legjobb kiindulási alapot. Eszközként szolgálhat az ómagyar kor fonémarendszere, annak átrendeződése és a helységnevekben előforduló és kimutatható fonémaváltozások.

Példatár

Gácsprága esetében az elő- és az utótag azonos $h > g$ szabályos hangzókeltése (*Holič* > *Gács*, *Praha* > *Prága*) érdemel figyelmet, egyben bizonyítja, hogy mindkét elem szláv jövevényszó.

Galsa előzménye az ószláv *Holiša* lehetett. A szó eleji hangzókeltés megegyezik az előzővel, emellett az $o > a$ nyíltabbá válása is tipikus folyamat jele. A két nyílt szótagos tendencia kiejtette a második szótag vokálisát.

Gergelyfalva nyelvtörténeti adatai: 1393: *Gergurfalva* > 1467: *Gergerfalva* > 1808: *Gergelyfalva*. Az utónév a görög *Gregorioszra* vezethető vissza, ennek tükrében figyelemre méltó az $r > ly$ változás. A *-falva* utótag a *-falu* birtokos személyragos alakja.

Ipolynyitra utótagjában a szó eleji *n* palatális magánhangzó előtt palatalizálódhatott *ny*-nyé. Az *ny* gyakorisága már a középmagyar kortól tendenciaszerűen növekedett palóc nyelvterületünkön. A *Nyitra* régi indoeurópai, illetve gót *tōre* vezethető vissza, jelentése 'folyó'.

Jelsőc tövében az ószláv 'égerfa' rejlik, történeti alakváltozatai: *Jelsoch* > *Jelsach* > *Jelsewcz*. A déli szláv nyelvekkel való kapcsolat itt is kimutatható, vö. szerb-horvát *Jalšovec*.

Kalonda valószínűleg a *Kalenda* személynévből keletkezhetett a XII–XIII. században, majd *Kalanda* > *Kalonda* változáson ment keresztül. Az $e > o$ egyfelől zártabbá válás eredménye, másfelől pedig példázza a vegyes hangrendű szó mély hangrendűvé válását.

Kétkeresztúr legkorábbi feljegyzett névalakjában 1381: *Kyskeresztur*. Az 1332: *Sancta Crux* adalék azt bizonyítja, hogy a névadás indítékul a falu templomának védőszentje szolgálhattott. A Kiss Lajos szerkesztette Földrajzi nevek etimológiai szótára szerint István király 1018 körül kapta a görög császártól a *Kereszt Úr* – *Szent Kereszt* patrocíniumhoz szükséges keresztterületét, erre utal több helységnevünk utótagja.

Kotmány legkorábbi 1393: *Kothmanlehtaya* alakjában a *Kotman* előtag személynévi eredetű. Az *n*-*ny* palatalizáció az újmagyar korban játszódhatott le. Az sem lehetetlen, hogy a *Gutmann* személynév *g* hangzója zöngétlenedett *k*-vá. Az utótag: *Lehota*. Melich János szerint az alapul szolgáló szlovák szó először *g*-vel *-lgota* alakban létezett, majd a XIII. századtól már

-lhota. Jelentése: 'engedmény, kedvezmény'. A *lehota* olyan telepésjogú község, amelynek lakosága meghatározott időre különféle kedvezményeket kap.

Kurtány esetében hasonló érvekkel igazolható a változás. A *Curtan* > *Kurtány* módosulás magyarázata az *n~ny* palatalizáció. A hosszú magánhangzó létrejöttét a szóvégi palatalizált *ny* szóelem is elősegíthette. Az ómagyar korban ugyanis gyakori volt, hogy az *n*, *ny* és az *l*, *r* előtt jelentkeznek hosszúvá vált magánhangzók.

Nagydaróc esetében a daróc hangtani fejlődésével már Melich János is foglalkozott. Szerinte a helységnév a következő hangtani fejlődésen ment keresztül: *Drauci* > *Drauc* > *Drausz* > *Darauc* > *Darausz* > *Darouc* > *Dorouc* > *Darolc* > *Daróc*. Az első feljegyzett alakváltozata: 1332: *Darouci, terra Draus*. Tudvalevő, hogy nyelvünkben két *daróc* szó van. Az egyik köznévi szerepben áll, s jelentése 'durva posztó, durva vászon.' A másik a tulajdonnevesült *Darócz* helynév. Már az ómagyar korban is van egy *drauc* köznévi, melynek régebbi, tővégi magánhangzós alakja *drauci* lehetett. A névalak két mássalhangzóval kezdődik, s mint ilyen, nem lehet eredeti magyar szó. A szláv nyelvek szókészleteti rendszeréből csak a cseh és a szlovák nyelvben van hiteles történeti *dravec* lexémánk. Tehát az átvett nyelv vagy a cseh vagy a szlovák lehetett. A *drauc* tővéghangzó nélküli alakváltozatban hangátvétel történetelt, majd *u* > *o* nyíltabbá válás.

Perse alakváltozatai: 1439: *Perséháza*, 1786: *Persche*, 1920: *Perša*, 1917: *Prša*. A *Perséháza* névszerkezet köznévi utótagja a birtoklás kifejezője. Nem lehet kizárni egy avar–szláv–magyar előzményt sem, hiszen avar lakosság is élt itt. A mai szlovák *Prša* jól megtűri a szó eleji mássalhangzó-torlódást.

Morfológiai tanulságok

A helységnevek morfológiai elemzésében fontosnak tartandó a birtokos jelzős összetételek vizsgálata. Ezeknek igen nagy a produktivitásuk, mivel a terület birtoklásának ténye már magában a névben tükröződött. A helységnevek elemeinek gyakoriságában még a *-falu*, *-falva* köznévi utótagok játszanak nagy szerepet. A *-falva* változatú helységnévtípusok grammatikailag birtokos jelzős összetételek, s utótagjuk a birtokos személyjeles *-falva*.

A vizsgált helységnevekben a jelzős kompozíció valódi birtokviszonyt fejezett ki. Kutatásaim során bizonyítást nyert, hogy a *-falu*, *-falva* utótagok a *-lehota* alapú helységneveket szorították ki, igazodva a magyarosítási törekvésekhez. Egyes kutatók német eredetűnek tartják, mivel olyan vidéken volt túlsúlyban, ahol a középkorban német telepések jelenléte kimutatható. Ilyen típusú helynevek csak a Felvidéken, Nyugat-Magyarországon, Erdélyben, tehát az ősi magyar települések szegélyein domináltak.

Összegezés

A lexikális-morfológiai elemzés a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének analízisét jelenti. A hang- és szerkezeti elemzés tényét nagyban befolyásolta az is, hogy a helységnevek szláv eredetűek, s a magyar névhasználatban jövevényszókként honosodtak meg. A személynévi eredetűek hangváltozásai kevésbé ingadoznak, talán azért, mert a magyar népesség nem tekintette idegen elemnek a személynéveket, amelyek jobban alkalmazkodtak a hangrendszerünkhöz. A mai szlovák megfelelők az egykori szláv névelemekhez igazodnak a megfelelő képzők felhasználásával.

Irodalom

Angyal László 2007. *Az egykori Nógrád vármegye Losonci járáshoz tartozó településeinek helységnévvizsgálata*. Szakdolgozat. Nyitra.

Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 2002. *A magyar nyelv története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó Budapest.

Benkő Loránd (szerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I/1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Benkő Loránd (szerk.) 1992. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A korai ómagyar kor. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.

Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kálmán Béla 1967. *A nevek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Laczkó Mária

Hangtani feladatsorok a magánhangzók és a mássalhangzók differenciálásához, valamint a magánhangzó- és mássalhangzótörvények alkalmazásához

A gyakorlatsorban olyan feladatokat mutatunk be, amelyekben a fokozatosság elvét érvényesítettük. Gyakorló-, ismétlő-, összefoglaló órán alkalmazható feladataink egymásra épülnek, vagyis az egyszerűbbektől a nehezebbekig, bonyolultabbakig egyaránt adunk gyakorlatokat. A feladatsorban található gyakorlatok – a pedagógus válogatásával és természetesen az osztály tanulójának tudásszintjét, érdeklődését, és az időkeretet is tekintetbe véve – akár egy órán is megvalósíthatók, akár más feladatokkal kiegészítve több órán dolgozhatók fel. Mindezt a saját gyakorlatunkban kipróbáltuk, a bemutatott feladatok nagy részét – a fokozatosság eleve alapján – egy-egy órán alkalmaztuk. A feladatok értelemszerűen más kérdésekkel és gyakorlati feladatokkal is kiegészíthetők, kombinálhatók. Amint a cím is mutatja, a hangok felismerésének, elkülönítésének, továbbá a hangkapcsolatok felismerésének és készségintű alkalmazásának fejlesztését céloztuk meg, így a feladatok elsősorban a már ismert elméleti tudnivalókra épülnek, de természetesen mindezek ismétléséhez is alkalmazhatók. A feladatsort 9. osztályra terveztük.

A feladatsor

I. Nézzük meg/ismételjük át a beszédszerveket. A felsorolásban kövessük a levegő útját! (Emlékeztessük a tanulókat arra, hogy a beszédhangokat kilégzéssel képezzük.)

Egy dia/kép segítséget jelenthet a beszédszervek felsorolásában a gyengébb tanulóknak, illetve a felsoroltak ellenőrzésére használható. Ha a beszédszervek nevét nem írjuk a diára/képre, akkor a kép a tanulak felidézésére gyengébb és ügyesebb csoportban is alkalmazható.

II. A beszédhangok közül nézzük meg a magánhangzókat!

Hogyan/milyen szempontok szerint csoportosítjuk a magánhangzókat?

Hol képezzük a magas/ a mély magánhangzókat?

A következő képet arra használhatjuk, hogy megkérjük a diákokat, mutassák meg, hol képezzük az általunk kért magánhangzókat. (Jelen esetben a magasakat és a mélyeket, de természetesen konkrét magánhangzót is megnevezhetünk, amiről a tanulónak el kell döntenie, hogy magas vagy mély, s így kell megmutatnia az ábrán.)

III. A következő két feladatot csoportos feldolgozásra javasoljuk. Természetesen, a meghatározásokat és a magánhangzókat szintén lehet változtatni mind a két feladatban.

1. Melyik magánhangzót jellemeztük?	2. Jellemezd az
a) csoport	a) csoport
magas, alsó nyelvvállású, ajakréses, rövid	ú magánhangzót
b) csoport	b) csoport
magas, felső nyelvvállású, ajakkerekítéses, hosszú	az <u>a</u> magánhangzót
c) csoport	c) csoport
mély, középső nyelvvállású, ajakkerekítéses, hosszú	az <u>i</u> magánhangzót

IV. A következő feladatokat saját, korábban készített feladatgyűjteményünkől válogattuk. E gyakorlatok sorába a gyűjteményből – amely szintén a fokozatosságot tartja szem előtt – az **egyszerű választás típusú** (csak egy jó megoldás van) feladatsorokból választottunk két tesztkérdést. (A kérdések a 2. feladatsor 3., illetve az 5. feladatsor 1. feladatai.)

3. Milyen magánhangzókat soroltunk fel?

a u o ö ü ú ó ő ű

- A) ajakkerekítéseket
- B) ajakréseseket
- C) magasakat
- D) mélyeket
- E) alsó nyelvéllásúakat

1. Milyen magánhangzók?

u i ü í ú ű

- A) felső nyelvéllásúak
- B) középső nyelvéllásúak
- C) alsó nyelvéllásúak
- D) ajakkerekítések
- E) ajakrésesek

V. A következő feladathoz kapcsolható verset szintén az említett feladatgyűjteményből vettük. A kapcsolódó feladatokat **frontális és csoportmunka** keretében javasoljuk.

**„Tessék vegyenek
fehérmázás cserepet,
szamaruknak szekeret,
szekerükbe kereket,
kamrájukba egeret
ereszükre verebet.”**

A kérdések, feladatok:

Milyen magánhangzó dominál a versben? (Utalhatunk az e hang köznyelvi gyakoriságára is.)

Jellemeztethetjük a tanulókkal ezt a beszédhangot a tanult szempontok alapján.

Keressék meg a tanulók a magas és a mély magánhangzókat! Számoltassuk meg az arányukat is! (Ezzel összefüggésben érdemes utalni/rákérdezni a magánhangzók közvetítette érzelmekre, hangulatra is, noha ez stilisztikai szempont.)

Megvizsgálthatjuk a költemény magas és a mély magánhangzóit az ajakműködés szempontjából is.

VI. A következő feladatok a **mássalhangzókhoz** kapcsolódnak.

Bevezetésként itt is átismételhetjük a tanultakat, a mássalhangzók csoportosításának szempontjait, a csoportokat, amelyekhez példákat kérhetünk. Egy-egy hang esetében visszautalhatunk a 2. képre, és kérhetjük a tanulóktól az adott mássalhangzó képzési helyének felismerését az ábra alapján.

A **mássalhangzók differenciálása** az előző vers alapján (vagyis az V. feladatban javasolt vers) szintén lehetséges. Ekkor csoportmunkát javasolunk. (A mássalhangzók megkeresése lehet szóban, felsorolással, de lehet írásban, pl. a szövegben aláhúzással is.)

A javasolt feladatok **csoportonként**:

a) csoport: Kerestessünk e rövid költeményben zöngés mássalhangzókat, vagy felsorolhatjuk a versben található összes zöngés mássalhangzót is.

b) csoport: Kerestessünk zöngétlen mássalhangzókat, vagy ismételen a költemény összes zöngétlen mássalhangzóit is felsorolhatjuk.

c) csoport: Kerestessünk zöngés-zöngétlen párokat a versben, vagy az összes előforduló zöngés-zöngétlen párt megkerestethetjük.

a) csoport: A képzési mód alapján orrhangú zárhangokat keressen.

b) csoport: A képzési mód alapján az egyéb zárhangokat keresse meg.

c) csoport: A réshangokat keresse meg.

a) csoport: A képzési hely alapján határozza meg a t mássalhangzót.

b) csoport: A képzési hely alapján határozza meg a h mássalhangzót.

c) csoport: A képzési hely alapján határozza meg a f mássalhangzót.
(Természetesen, itt bármelyik nekünk tetsző mássalhangzót választhatjuk.)

VII. A következő feladatokat szintén a korábban említett feladatgyűjteményből vettük.

A tesztkérdés a Feladatgyűjtemény 4. feladatsorának 23. kérdése, a feladat típusa: **egyszerű hibakeresés**, vagyis a kérdéshez tartozó öt állítás közül a hibásat kell megkeresni. (A megoldás: a C) (Az állításokban az egyes fogalmakat (pl. alliteráció, variáció) érdemes definiálni a megoldás előtt.)

23. Melyik állítás nem igaz a következő idézetre?

„Tessék vegyenek
fehérmázás cserepet,
szamaruknak szekeret,
szekerükbe kereket,
kamrájukba egeret
ereszükre verebet.”

- A A versben az elől képzett és a hátul képzett magánhangzók aránya: 3:1.
- B) A versben alliteráció található.
- C) A vers kemény hangzását a zöngés mássalhangzók túlsúlya fejezi ki.
- D) A vers zeneiségét az erőteljes rímtechnika adja.
- E) A vers hangulatát a variáció fokozza.

VIII. A következő feladatokat szintén **csoportos** megoldásra javasoljuk, a feladatok az említett feladatgyűjteményben találhatóak. A feladattípus neve: **többszörös választás**, vagyis több jó válasz tartozik a kérdéshez. (A Feladatgyűjtemény elején található egy útmutató a feladattípusok használatához.) A feladatok a 4. feladatsor 10., 11. illetve az 5. feladatsor 9. kérdései.

a) csoport

**10. Melyik hang(ok)ra igaz az alábbi megállapítás?
réshang, ajak-foghang, páros**

- 1. v
- 2. z
- 3. f
- 4. sz

b) csoport

11. Mi a közös a d és a t hangokban?

- 1. mindkettő ajakhang
- 2. mindkettő elülső foghang
- 3. mindkettő réshang
- 4. mindkettő zárhang

c) csoport

Miben különbözik a b és a g hang?

- 1. a hangszalagok működésében
- 2. az időtartamban
- 3. a képzés módjában
- 4. a képzés helyében

IX. Ebben a feladatban a **magánhangzók** és a **mássalhangzók kapcsolódásának törvényszerűségeit** gyakoroltathatjuk. Ehhez **szólásokat** gyűjtöttünk. A szólásokat csoportosítva jelentjük meg írásvetítő, dián vagy a táblán.

A feladat: A tanulóknak ki kell találniuk, mi alapján történt a csoportosítás. Vagyis mi adja a szólások két nagy csoportját és a nagy csoportokon belüli mi a kisebb csoportokra bontásnak az alapja. (A bemutatott csoportosítás alapja a két nagy csoportra vonatkozóan a mássalhangzók típusa a hangszalag működése alapján. A nagy csoportokon belül a kisebbek a hangrend törvénye alapján különülnek el. Ennek megfelelően az 1. és a 2. csoport az egyik nagy csoport, bennük csak zöngétlen mássalhangzók szerepelnek, míg a 3., 4. és 5. számmal jelölt a másik nagy csoport, ezek mindegyike csak zöngés mássalhangzót tartalmaz. Az első nagy csoportban és a másodikban a további alcsoportok: az 1. és 3. számmal jelölt egy csoportba tartozik, mert bennük a szavak hangrendje magas; a 4. számmal jelölt egy következő alcsoport, mert bennük a szavak hangrendje mély, míg a 2. és 5. számmal jelöltek szintén egy alcsoportot képviselnek, mert az egyik szó magas, a másik mély hangrendű bennük. Utóbbi csoportban megfigyelhetjük, hogy e szólásokat azonos módon történő csoportosításban írjuk fel, vagyis a csak zöngétlen és a csak zöngés mássalhangzót tartalmazóknál is először olyan szólás szerepel, amelynek első tagja magas, második tagja mély hangrendű, majd ennek a fordítottja, tehát olyan, amelynek első szava

mély, második szava magas hangrendű. (Utalhatunk már az elején arra is, hogy a szólások közös vonása az azonos szószám.)

A feladatot nehezíthetjük jobb képességű csoportban oly módon, hogy a szólásokat nem bontjuk csoportra, hanem vegyes sorrendben adjuk meg, s a tanulókat kérjük meg arra, hogy találjanak szempontot a csoportosításra. E feladatban beszéljük meg a szólások jelentését, sőt hasznosnak gondoljuk a szólásoknak egy-egy kommunikációs szituációba illesztését is.

Szólások

1. üsse kő

3. görbén néz (vkire)
(az) ördögé ez

4. bújj a lóba
bogara van

2. a két kaszás káposztát eszik
5. éjjeli bagoly
borúra derű
dobra ver

X/1. A **magánhangzótörvények gyakorlására** ismét felhasználhatjuk az ebben a feladatsorban már sokszor használt verset. Itt ismét **csoportmunkát** javaslunk.

A versből kiválasztunk három szót a három csoportnak megfelelően, és kérjük a kiválasztott szavak hangrendjének és a toldalékok illeszkedésének meghatározását. Emlékeztessük a tanulókat az összetett szavak hangrendjével kapcsolatos „szabályra” (vö. b) csoport szava).

a) csoport szava: **cserepet** b) csoport szava: **fehértázas** C) csoport szava: **kamrájukba**

X/2. Alternatív feladatként **tréfás szólásokat** is adhatunk, a feladatot a X/1. pontban ismertettük. Például: **Marad, mint Arad. Kár Ácson a Karácsony. Se tehetek, se mehetek.**

Itt rámutathatunk a hangok jelmódosító funkciójára is. Például: marad/Arad; tehetek/mehetek

XI. Ismét **csoportmunkában** javasoljuk a következő a már említett Feladatgyűjteményből vett feladatokat. A feladat típusa: **relációanalízis**, vagyis állításokról és indoklásokról kell eldönteni, hogy igazak vagy hamisak, illetve a köztük levő logikai kapcsolatot is megállapítani. A feladatok a 2. feladatsorból valók.

a) csoport:

24. A fogadják és a hagvják igealakokban szóközépen hosszú gy hangot ejtünk, mert mindkét szóban összeolvadás található.

b) csoport:

25. A hatször és az ötször szavainkban egyaránt csak hangrend szerint illeszkedik a toldalék, mert a hat mély, az öt pedig magas hangrendű szó.

c) csoport:

27. A kőfal szó vegyes hangrendű, mert az összetétel előtagja magas, utótagja mély hangrendű szó.

XII. A következő feladatot **tollbamondásra** szánjuk. A kiválasztott három **közmondás** aláhúzott szavaiban a **magánhangzó-** és a **mássalhangzótörvények felismerését** kérjük a tanulóktól. A gyakorlatot feltétlen kapcsoljuk össze a **helyesírási alapelvekkel!** (Gyengébb csoportban látó-halló tollbamondást is alkalmazhatunk.) A közmondások jelentésére szintén érdemes figyelmet fordítani.

A közmondások:

Többet ésszel, mint erővel!

Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!

Addig üsd a vasat, míg meleg!

XIII. Ez a feladat a **magánhangzó-** és a **mássalhangzótörvények felismerését, gyakorlását folyamatos szövegben** gyakoroltatja.

A tanulóktól első lépésben azt kérjük, hogy a szöveg hangos felolvasásakor jelöljék (húzzák alá) azokat a helyeket, ahol valamilyen mássalhangzótörvény érvényesül. (A szövegben kiemeléssel és alá-

húzással jelöltük azokat a helyeket, ahol egy-egy szóban vagy két szó határán mássalhangzótörvény található.) A szöveget kivetíthetjük, de természetesen nyomtatva kell a tanulóknak azt megkapniuk. (A felolvasás tanári bemutatás legyen (a biztos/biztosabb felismerés érdekében), de ügyesebb csoportban egy jól olvasó diák szintén felolvashatja a szöveget.) Az ellenőrzéshez mindenképpen javasoljuk kivetíteni a szöveget a megoldásokkal, vagyis az általunk jelölt szabályokkal.

Egyszer csak **Bongó**cnak **gyümölcsre** **támadt** **kedve**, s az **utca** gyümölcsöseibe látogatott. **Egy ház kertjében** megdézsmálta a meggyet. A **másikban** befalt **vagy tíz szem** cseresznyét. A **harmadikban** málnát **keresgált**, **de** nem volt. A szomszédjukban **egy félérett barackot** **rágcsált**, **diót** **harapdált**. **Aztán** **odaszaladt** a **lugasba** is szőlőt szemeztetni, ott **azonban** a seregély **anyjával** **együtt fogadta**.

- Eltelhet **egy** sereg éj, mindig lopsz te seregély – **nótázta** Bongóc.

- **Tévedsz** – **mondta** a madár. **Elszegődtem** **egy szezonra** csösznek, **aztán** el is üzek. Hess.

Bongóc **ijedtségében** egy **zöldésesbe** futott, ahol **kisebb zsákmányra** lelt. **Rögtön** hozzá is **kezdett** falatozni.

XIV. Ez a feladat az előző szövegben megtalált mássalhangzótörvényekre épül, amelyeknek az ellenőrzése után arra kérjük a tanulókat, hogy töltsék ki az alábbi **táblázatot**. A táblázat kitöltésekor a magánhangzótörvényeket is figyelembe kell venniük. A táblázatot kivetíthetjük, de érdemes a tanulóknak megkapniuk nyomtatott formában (a szöveg hátoldalán). A táblázat kitöltésének ellenőrzéséhez mindenképpen ajánlatos a vetítés, de ne egyszerre mutassuk meg, hanem egyesével ellenőrizzük a szavakat a táblázat megfelelő soraiban, így a lassabban dolgozók sem maradnak le. (Itt a megoldásokat tartalmazó táblázat látható. Egy szóban több törvény is lehet, ezért több helyre is írható.)

	Magas mély illeszkedés	Ajakműködés sz. illeszkedés	Nincs illeszkedés
zöngéttlenedés	elszegődtem, rágcsált fogadta, nótázta		támadt, aztán, egy ház ház kertjében, vagy tíz tíz szem, egy félérett, odaszaladt, egy sereg egy szezonra, rögtön
zöngésedés	másikban, harmadikban zöldésesbe, keresgált szomszédjukban, lugasba harapdált		csak Bongócnak, Bongócnak gyümölcsre keresgált, de félérett barackot
képz. helye sz. részl. h.	azonban		
jelöletlen teljes has.	anyjával		utca
jelölt teljes has.			
összeolvadás	kertjében, szomszédjukban ijedtségében, zöldésesbe	egyszer	tévedsz
nincs msh. törvény	eltelhet, csösznek gyümölcsöseibe		
mássalhangzó rövidülés			támadt kedve, félérett barackot együtt fogadta kisebb zsákmányra kezdett falatozni
msh.nyúlás	kisebb		együtt
msh. kiesés	mondta, keresgált, de ijedtségében, rágcsált, diót		

Felhasznált segédanyag

Laczkó Mária: Hangtan – alaktan – szófajtan, szótan. (Feladatgyűjtemény magyar nyelvből középiskolásoknak.) Budapest, 2005. Nikol.

Szabó Dénes ünnepi beszéde 2009. január 18-án Szatmárcsekén, a Magyar Kultúra Napja alkalmából

„*Most tél van, és csend és hó és halál...*”

Napok óta Vörösmarty pesszimista, reményt veszített szavai járnak a fejében.

A Kölcssey Térsaség megüzentelő határozata és döntése szólásra kötelezett. Mit mondjak én most a Kultúra Napján a magyar kultúra állapotáról, múltjától, jelenéről, jövőjéről?

Mert „*Most tél van, és csend és hó és halál!*”

Azt kérték, beszéljek. „*Bordalt, Petur, bordalt!... Ám legyen, de keserű lesz!*”

„*Temetni jöttem a magyar kultúrát, nem dicsérni.*”

Haldoklik a Magyar Kultúra. Minden ízében szűkülökodik. S bár még léteznek itt-ott megbámulandó kirakatok, de lassan elfelejtett múzeumi látványosság válik belőle. Hogy borús gondolataimat nehézkes mondatokká szöve, szeretve, féltve a Magyar Kultúra érdekében szóljak, beszéljünk a Magyar Kultúra jelenéről.

Nap mint nap, újra és újra keserűen tapasztalom a mindennapok kultúrátlanságát, igénytelenségét akár a közbeszédben, akár hivatalos fórumokon, színházban vagy mozivásznon. Nem lehet nem észre venni! Ez már nem a nagybetűs Magyar Kultúra. Ez már nem Bartók vagy Kodály, Kölcssey, Ady, Nagy László nagy Nemzeti kultúrája. Nem! Ez valami egészen más. Mintha valami megtört volna. Csak nemhogy a nemzet gerince, tartó oszlópa roppant össze?

Mindennapjaink kiábrándító, közönséges pillanatai a kultúra megszűnésének szörnyű vízióját mutatják. A globális nagy temetőben kopjafán a felírás: a Magyar Kultúra élt 2000 évig. *Én is szeretném lángoló szavakkal dicsérni* a magyar kultúra nagyszerű múltját, de helyettem ezt már oly sokan megtették, jogosan. Könnyű volt, mert bőven volt mit, alkalmat adott rá a büszke múlt.

Most mégis inkább beszéljünk a nyomasztó jelenről. Melaninnal fertőzött kultúr-tejet kortyolgatva nő fel vagy nőtt fel már egy egész nemzedék. Mérgezett kultúr-táplálékuktól zsgorodott kicsiny lelkük már csak nagyra nőtt testük vegetatív követelőzésének engedelmeskedik, szervezi mindennapi vagy minden pernyi kicsiny múltó fogyasztási örömeit. A magyar kultúra lassan beleolvad a fogyasztás nemzetközi globálkultúrájába. Nincsenek már élő, magyar szavaink, amelyek a nagy össznépi happening, a nagy bevásárlás, a nagy shopping körüli tevékenységünket megneveznék. Hamis próféták új esztétikája terjed, összemosva szabadságot és szabadosságot. Összemosva Michelangelo nagy freskóinak csodálatos világát, az utcán elöntő szellemtelen, gyakran vulgáris graffitik tömegével. Vagy gondoljunk az önjelölt, tehetségtelen *kultúrmessiasokra*, akik egy gyékényen árulják az árnyékszékek szellemtelen rigmusait Weöres Sándor vagy Áprily Lajos kacagó, bukfencező rímeivel: „*Fut, fut az áram a déli sugárban, s hőkken a hó a hideg havason.*”

Hogy kerülnek ők közös platformra? Tudunk-e még különbséget tenni érték és értéktelenség között?

S az utca salakanyagból – mely bennünket körül vesz – megszülető „*újmagyar*” beszédet egyre többen alkalmazzák. Szellemi vezetőink szájából úgy ömlik a trágárság, mintha soha nem találkoztak volna Arany János gyönyörű magyar nyelvével. S ha netalán minősíteniük kell valamit, hát szájukból csak vegetatív végtermékre futja. A magyar kultúra tájait ciánal szennyezett, mérgezett folyók szabdalják, a fogyasztás undorító hordalékát terítve szét. A ciánt, a szennyet nem itthon szórták bele. Kívülről érkezett.

Hol van a *tiszta forrás*? Van még *tiszta forrás*, amelyre Bartók Béla és Kodály Zoltán oly sokat hivatkozott, és hitte, hogy belőle maradandó, örökérvényű kultúra születhet?

És bizony *elfeledtük a forrás kis odvát, melynek tükre csábító titok, s ha eltikkadva meg-megszomjazunk, hát nap verte langyos vályúból iszunk*. Zavaros víz és áporodott pocsolya, sár és mocsok mindenütt, ami körülvesz minket. A mohó sejteket persze életben tartja, de csak azért, hogy újra fogyaszthassanak!

És mi lesz így a jövő, ha hamis próféták, önjelölt tehetségtelen új messiások vagy éppen árnyékszéki poéták fogják megszabni az irányt?

Muszáj hát valamit tennünk. Kitartani, amíg még lehet, mert baj van, *mert tél van és csend, és hó és halál. Őrzők! Vigyázatok a strázsán!*

A kompetencia bővületében száműzzük a tananyagból mindazt, mi évszázadok óta fölhalmozott szépsége és értéke volt. Érettségizhetünk *újmagyarul* egy kereskedelmi adó műsorszervezetéről, egy folytatásos szappanoperáról, és ezt akár eredményesen is tehetjük!

Ha a zenetanításról szólunk, újabban hangos a követelés. Elég, ha napjaink *sneiderfániát* megismerjük, tanítsuk azt! Ha zene szól, lehetőleg csak valami monoton legyen és nagyon-nagyon hangos. Szolgálja a test örömét! Messzire jutottunk Platon bölcsességétől: *Jó zene, jó államvezetés!* Hol vannak már a nagyok, hol van Csokonai, Kosztolányi, Babits, Kányádi? Hol van Munkácsy, Szinyei vagy Liszt, Bartók és Kodály? És a sort, mily gyönyörűség, szinte végtelenségig folytathatnánk!

Szomorú és sötét gondolatok ezek, de nap mint nap találkozunk velük. Aggódva figyelem a felnövekvő fiatalságot, akiktől mindezt mostanában elveszik, elvették vagy elvenni készülnek! Hogy jutunk vissza a tiszta forráshoz? Ki az, aki még szembe száll a globális áradattal? Ki az, aki még érzi a nemzet egységét, nagyságát és szellemét? *Őrzők, vigyázatok a strázsán!*

Amikor híre járt, hogy nekem itt ünnepi beszédet kell mondani, sokan mondták: jobb lenne, ha nem beszélnék. – Elég, ha énekeltek, vezényeld a hangokat! Lányom azt mondta: Apu, ne beszélj, mert hosszú lesz, félek, mindig nagyon szigorú vagy! De kötelességem volt mindezt elmondani, kötelességem volt beszélnem.

És befejezésül, hogy ne legyen hosszú ez a beszéd, következzen a végek dicsérete.

Mert mi lehet szebb dolog az végeknél? A végek erős bástyát jelentettek századokon keresztül. Ha bajban volt a haza, hát ott voltak a VÉGEK. Budát csellel, hazugsággal, árulással könnyen szerezte meg az ellenség. De a Végek: Kőszeg, Drégely, Szigetvár, Eger nem adta magát könnyen. És most itt áll egy végvári – talán vitéz –, akit konoksága, hite, szolgálati örhelyén tartott. Megilletődve, zavarban hogy kerül ő ide, hisz előtte e szószerken a Magyar Kultúra tábornokai, hadvezérei és generálisai beszéltek.

Hallottam őket. Itt voltam. Ittam minden szavukat. Ők kitüntető rangjukat a fővárosban, *Budán* szerezték. És most a *végvári harcos* mit csináljon? Hallgatok Luther szavára: *Ha vége is lenne holnap a világnak, én ma mégis ültetnék egy almafát...* Most akkor megint a Végeken a sor!

A Kölcsey Társaság kitüntető bizalma a nagy nevek sorába emelt, s ha csak egy órára is, a közlegényből tábornok lett. Kihaszánálva a váratlan lehetőséget, hatalmamnál fogva szólítom híressé vált *fekete seregemet*, a Nyíregyházi Cantemus Kórust, melynek tagjaiból ma sokan eljöttek. Induljunk harcba, folytassuk a háborút a Magyar Kultúráért és most ismét vívjuk meg együtt ezt a mai csatát. Zászlónkon Kodály figyelmeztetése: *Nincs megalkuvás magyarságban és művészetben.*

Ajkunkon a magyar népdal, a tiszta forrás! *Őszi szél fúj a hegyekről...*

K Ö N Y V S Z E M L E

Lőrincz Julianna: Kultúrák párbeszéde *Pandora könyvek 10. Líceum Kiadó, Eger, 2007. 221 p.*

Figyelemre méltó tanulmánykötet jelent meg az egeri Eszterházy Károly Főiskola kiadójában, a Pandora-könyvek sorozatban. Címe: Kultúrák párbeszéde. A kissé általánosnak tűnő cím egyben titokzatos is. Felmerül a kérdés: Vajon mi rejlik mögötte? Mindenképpen felkelti a magyar és az egyetemes kultúra, a szellemi értékek iránt érdeklődő ember kíváncsiságát.

A kiadvány a műfordítás elméleti és gyakorlati kérdéseit vizsgálja. A szerző nem kíván a műfordítás összes felmerülő kérdésére választ adni, de foglalkozik a legfontosabb nyelvészeti és irodalomtudományi megközelítései fordítási alapproblémákkal mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Tanulmánykötetének bevezetőjében arról ír, hogy a kiadványt a műfordítás-elmélet, a műfordítás-stilisztika és a műfordítás-kritika iránt érdeklődőknek szánja (kutatóknak, hallgatóknak, sőt laikusoknak is).

A kötet a következő fejezetekből áll:

- I. Fordításelméleti alapfogalmak
- II. II. A műfordítás-elmélet alapkérdései
- III. III. A magyar műfordítás-irodalom történetének rövid áttekintése
- IV. Műfordítás-stilisztika
- V. Műfordítás-stilisztikai tanulmányok

A fejezetcímek is jelzik, hogy Lőrincz Julianna nagy hangsúlyt fektet műve elméleti megalapozására. Az első két fejezetben ismerteti, illetve összefoglalja azokat a műfordítási alapproblémákat, amelyek a magyar és a nemzetközi szakirodalmat foglalkoztatják. Igen fontos részei a könyvnek, hiszen ezek nélkül az ismeretek nélkül csupán a szakember tájékozódhatna a műfordítás-stilisztikában, elemzésekben, a hallgatók, tanárok s mások aligha, pedig a szerző rájuk is gondolt, tanulmányait nekik is szánta könyve megírásakor. Ezt az elképzelést erősíti a *Fordítási terminológiai fogalomtár*, amelyet nagy haszonnal forgathat minden e téma iránt érdeklődő olvasó.

A műfordítás-stilisztika elemzési módszerei közül a szerző elsősorban a funkcionális stilisztikai módszert alkalmazza. Az egyes szövegek stílusának elemzésekor Szathmári István alapján a következő szinteket vizsgálja: az akusztikai, a szó- és kifejezőkészség, az alak- és mondattani jelenségek, a stilisztikai alakzatok szintje és a képi szint.

Az *Orosz versek magyar fordításban* című fejezetben nyolc jól kiválasztott Jeszenyin-vers szerepel. Ezek képviselik azt a sajátosan egyéni hangot, amely a költő nyelvi újszerűségét, összetett, modern képi látásmódját jellemzi. Lőrincz Julianna értő, finom elemzéseiben rámutat a műfordítás kreatív voltára, az egyes műfordítók szociokulturális és stílári kompetenciájára, szövegértésére, s nem utolsósorban a jeszenyini motívumok képi-gondolati asszociációs hálózatának bemutatásával kedvet támaszt a költői életmű megismeréséhez a különböző fordítók tolmácsolásában.

A *magyar versek orosz és angol fordításban* című fejezetben három Petőfi-, két Pilinszky- és egy József Attila-vers szerepel. A Petőfi-versekben és a műfordításaikban a kontrasztív alakzatvizsgálat dominál. Pilinszkyt csak angol, József Attilát csak orosz fordításban olvashatjuk, Petőfit mindkettőben. Megcsodálhatjuk a műfordítók bravúráját, a tartalmi és formai jegyek összhangját, amely a célnyelvi szövegben a forrásnyelvivel egyenértékűnek tekinthető. Ehhez Lőrincz Julianna igényes, szakszerű elemzései is nagymértékben hozzásegítettek.

Jó szívvel ajánlom tehát a tanulmánykötetet a magyartanítás olvasóinak, különösképpen a magyar és idegen nyelv szakos tanárkollégáknak. Nagy haszonnal alkalmazhatják óráikon, szakköreiken, fejlesztve tanítványaik nyelvészettikai és stílári érzékét, megláttathatják velük a magyar és egyetemes kultúrák közös és eltérő értékeit, az idegen nyelvek szerepét műveltségük kiteljesítésében.

*Dobóné
Berencsi Margit*

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

Az alábbi ötletet *Nagy Veronika* magyartanártól kaptuk. A feladat nem csupán a diákok szövegalkotási készségét fejleszti, hanem része lehet a mozgóképkultúra és médiaismereti tantárggyal való integrációnak is.

Kreatív írásgyakorlat 12. osztályosok számára

A szövegműfajokról tanultak alkalmazása, gyakorlás

1. Történet közadakozásból

Beszélgető-kört alakítunk, és a Jean-Pierre Jeunet *Hosszú jegyesség* című filmjének tíz képkockáját tetszőleges sorrendben egymás mellé helyezzük. (Bármilyen más film képei vagy akár reklámfotók, sajtófotók, sőt akár festmények reprodukciói is választhatók erre a célra, a lényeg, hogy legyen „történetük” a képeknek, beindítsák a gyerekek fantáziáját.)

A gyerekek a képek alapján, azok sorrendjét figyelembe véve együtt találnak ki egy történetet úgy, hogy mindenki csak egy mondatot tehet hozzá. (Föl kell hívni a figyelmüket, hogy ne a film történetét mesélik el!) Szabály, hogy ami elhangzott, azt igaznak fogadjuk el. Ügyelniük kell arra, hogy a történetnek legyen eleje, közepe és vége – erre menet közben figyelmeztessük őket, ha elkalandoznának!

2. Kiscsoportos szövegalkotás

Háromfős csoportok alakulnak különböző képességű gyerekekből. Minden csoport húz egyet a tíz filmkocka közül, és húz egy szövegműfajt is (*hivatalos levél, szakmai önéletrajz, apróhirdetés disztichonban, interjú, belső monológ, naplóbejegyzés, szónoklat, reklám, könyvajánlás*). Az adott kép alapján olyan szöveget kell alkotniuk, mely a közösen kitalált történethez illik, annak egy elemét bontja ki, gondolja tovább. Nagy csomagolópapírra dolgoznak, hogy ezeket később kifüggeszthessék a teremben a hozzájuk tartozó képekkel együtt. Figyelniük kell a szöveg formájára, az esztétikus írásképre is!

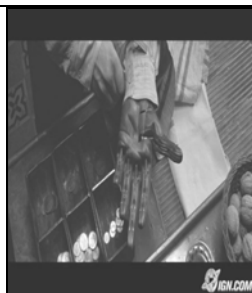
A gyerekek használhatják az irodalom- és a nyelvtankönyveiket a feladathoz.

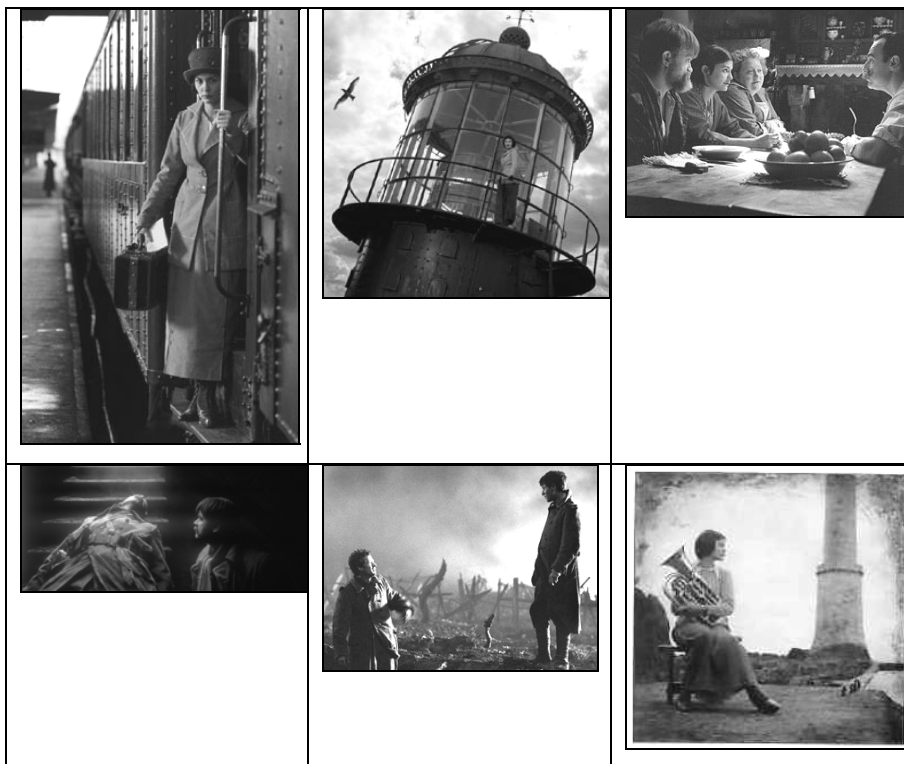
3. Prezentáció

A csoportok bemutatják írásaikat az osztály előtt. A többieknek ki kell találniuk, milyen műfajú az adott szöveg: milyen formai és tartalmi jegyeket ismernek föl benne, mi hiányzik belőle, és mi az, ami főleges. A tanácsokat kis kártyákon fogalmazzák meg, melyeket rá lehet ragasztani a csomagolópapírra.

Képek a *Hosszú jegyesség*ből:

(A képek letölthetők: <http://www.filmkatalogus.hu/Hosszu-jegyesség--kepek-fl13559> címről)

Továbbra is várjuk ötleteiket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton; Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon: 363-02-76 Fax: 221-63-37

E-mail: trezorkiado@trezor.t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.